

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ
ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0132-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова освіта»
К.А. Подельщикова

Керівник: старший викладач кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. психол. н. _____
М. О. Желтова

Рецензент: старший викладач кафедри дошкільної
та початкової освіти, к. пед. н. _____
С. В. Сиваш

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Подельщиківій Катерині Анатоліївні

- 1. Тема роботи:** «Казкотерапія як засіб формування моральних почуттів молодших школярів», керівник роботи Желтова М. О., кандидат психологічних наук, старший викладач, затверджені наказом ЗНУ від 26.09.2023 р.
- 2. Строк подання студентом роботи:** 23.11.2023 р.
- 3. Вихідні дані до роботи:** матеріали виробничої практики, аналіз теоретичних джерел.
- 4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити):** здійснити психолого-педагогічний аналіз літератури з проблеми сутності поняття моральних почуттів особистості та надати їм загальну характеристику; розкрити особливості морального виховання в молодшому шкільному віці; визначити роль казкотерапії в процесі формування моральних почуттів молодших школярів; дослідити стан сформованості моральних якостей у молодших школярів та емпірично визначити вплив казкотерапії на процес їх формування; розробити та впровадити систему роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів та надати методичні рекомендації щодо її використання.
- 5. Перелік графічного матеріалу:** 12 табл., 6 рис.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали консультанта	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Желтова М. О.	02.12.2022	02.12.2022
Розділ 1	Желтова М. О.	04.01.2023	04.01.2023
Розділ 2	Желтова М. О.	23.05.2023	23.05.2023
Висновки	Желтова М. О.	09.11.2023	09.11.2023
Додатки	Желтова М. О.	21.11.2023	21.11.2023

7. Дата видачі завдання: 02.12.2022 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	квітень	
2	Написання вступу	червень	
3	Написання першого розділу	серпень	
4	Написання другого розділу	вересень	
5	Написання висновків	жовтень	
6	Оформлення додатків	листопад	
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	
8	Захист		

Студент

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Керівник роботи

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 70 с., 12 таблиць, 6 рис., 53 джерел, 3 додатків.

Мета дослідження: розглянути особливості використання казкотерапії як засобу формування моральних почуттів молодших школярів та емпірично розглянути її ефективність у цьому процесі.

Об'єкт дослідження: моральні почуття молодших школярів.

Предмет дослідження: казкотерапія як засіб формування моральних почуттів молодших школярів.

Методи дослідження: аналіз та узагальнення наукових джерел, опитування, анкетування, педагогічний експеримент.

Теоретичне значення роботи. У роботі теоретично обґрунтовані такі опорні поняття дослідження як: «мораль», «моральні якості», «моральні почуття», «моральний розвиток» та «моральне виховання», розкриті особливості формування моральних почуттів у молодших школярів, використовуючи засоби казкотерапії. Ця інформація стане корисною для майбутніх та практикуючих вчителів початкових класів та батьків молодших школярів.

Практичне значення роботи. У роботі розкрита система роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів та надані самостійно розроблені методичні рекомендації щодо її використання. Все це може бути використано у практичній, педагогічній діяльності вчителями початкової школи. Результати емпіричного дослідження нададуть можливість вчителям дізнатися про ефективність казкотерапії в процесі формування моральних почуттів особистості молодшого школяра.

Галузь використання: заклади освіти.

ВИХОВАННЯ, КАЗКА, КАЗКОТЕРАПІЯ, МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ,
МОРАЛЬНІ ПОЧУТТЯ, МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ

SUMMARY

Podelschikova K. A. Fairy-tale therapy as a means of forming the moral feelings of younger school students.

The qualification work consists of an introduction, 2 parts, findings, a list of references (53 items, 3 of foreign origin), and 3 addenda on 5 pages.

The research reveals the problem of the using of fairy-tale therapy as a tool for forming the moral feelings of younger school students.

The research purpose: to consider the peculiarities of the use of fairy-tale therapy as a means of forming the moral feelings of younger schoolchildren and to empirically examine its effectiveness in this process.

The research tasks:

1) carry out a psychological and pedagogical analysis of the literature on the problem of the essence of the concept of moral feelings of the individual and give them a general characteristic;

2) to reveal the peculiarities of moral education in primary school age;

3) determine the role of fairy-tale therapy in the process of forming the moral feelings of younger schoolchildren;

4) to investigate the state of formation of moral qualities in younger schoolchildren and empirically determine the influence of fairy-tale therapy on the process of their formation;

5) to develop and implement a system of working with fairy-tale therapy in the process of moral education of younger schoolchildren and to provide methodical recommendations for its use.

The research subject: fairy-tale therapy as a means of forming moral feelings of younger schoolchildren.

The part 1 "Theoretical aspect of the use of fairy-tale therapy as a means of forming the moral feelings of younger schoolchildren" reveals the essence of the concept of moral feelings of the individual, highlights the peculiarities of moral

education in the younger school age and the role of fairy-tale therapy in this process.

The part 2 “Empirical study of the influence of fairy-tale therapy in the process of forming the moral qualities of younger schoolchildren” contains the results of my own experiment, the system of working with fairy-tale therapy in the process of moral education of younger schoolchildren and methodical recommendations regarding this process.

All this can be used in practical, pedagogical activities by primary school teachers. The results of the empirical study will provide teachers with the opportunity to learn about the effectiveness of fairy-tale therapy in the process of forming the moral feelings of the personality of a junior high school student.

Keywords: education, fairy-tale, fairy-tale therapy, moral education, moral feelings, moral qualities

ЗМІСТ

Вступ	8
Розділ 1. Теоретичний аспект використання казкотерапії як засобу формування моральних почуттів молодших школярів	11
1.1. Сутність поняття та характеристика моральних почуттів особистості	11
1.2. Особливості морального виховання в молодшому шкільному віці	19
1.3. Роль казкотерапії в процесі формування моральних почуттів молодших школярів	28
Розділ 2. Емпіричне дослідження впливу казкотерапії в процесі формування моральних якостей молодших школярів	36
2.1. Дослідження сформованості моральних якостей у молодших школярів	36
2.2. Система роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів	48
2.3. Аналіз результатів дослідження	51
2.4. Методичні рекомендації щодо використання казкотерапії в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку	61
Висновки	68
Список використаних джерел	71
Додатки	77

ВСТУП

Сучасне українське суспільство потребує громадян, які мають достатній рівень моральної вихованості, що передбачає сформованість усіх необхідних моральних якостей та почуттів особистості. Моральні почуття особистості являють почуття, в яких виявляється стійке ставлення людини до суспільних подій, до інших людей, до самої себе. Особистість зі сформованими моральними почуттями – це людина відповідальна, чесна та справедлива.

Молодший шкільний вік є сенситивним до морального виховання. Саме у цьому віці дітям стає властива здатність до саморегуляції поведінки та контролю.

В процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку використовуються різноманітні методи та засоби. Одним із засобів формування моральних почуттів особистості є казкотерапія. Казка є джерелом виховання дітей. Це стосується й морального виховання молодших школярів.

Враховуючи те, що організація та використання казкотерапії, в процесі морального виховання молодших школярів потребує дотримання окремих педагогічних умов, нами було вирішено на теоретичному та емпіричному рівні дослідити тему нашого дослідження: «Казкотерапія як засіб формування моральних почуттів молодших школярів».

Моральне виховання та моральні якості особистості стали об'єктами вивчення у працях таких науковців як: Н. Басюк, Г. Беленька, О. Вашуленко, Я. Качуровська, А. Коваленко, О. Колобич, Л. Кулакова, Л. Лохвицька, О. Михальчук, О. Мкртічян, Ю. Москаленко, Р. Павелків, М. Турчин, І. Цілінко, К. Чорна та інші. На думку дослідників, моральні почуття є стійкими почуттями, які характеризують ставлення особистості до подій суспільного характеру, суспільних норм та своєї поведінки у суспільному просторі.

Особливості морального виховання у молодшому шкільному віці були розглянуті наступними дослідниками у галузі педагогіки та психології: G.T. Islamova, K.H. Shernazarov, О. Бараницька, І. Батарейна, І. Бех, О. Бутенко,

Н. Гринькова, Т. Довженко, Л. Дубровська, О. Ковальчук, Р. Павелків, О. Рябошапка, Д. Ткачук, В. Тугай, Р. Шумик та інші. Науковці переконані, що молодший шкільний вік сенситивний віковий період для морального виховання, який зумовлений окремими психічними новоутвореннями.

Сутність казкотерапії та її роль в процесі формування моральних почуттів молодших школярів були висвітлені у роботах таких вчених як: L. VisikoKnopx-Johnson, Н. Басюк, О. Бурчик, І. Данилюк, У. Карповець, А. Колногузенко, Л. Кошмелюк, Н. Лавренова, О. Матвейко, Н. Мілярчук, О. Музичук, Н. Сахно, К. Стрілецька, Л. Телятник, М. Хараджи, Н. Черепаня та інші. На думку дослідників, казкотерапія є оптимальним методом морального виховання учнів початкових класів. Казка має змогу викликати у дітей емоційні почуття, які стануть фундаментом для розвитку сталих моральних.

Мета дослідження: розглянути особливості використання казкотерапії як засобу формування моральних почуттів молодших школярів та емпірично розглянути її ефективність у цьому процесі.

Завдання дослідження:

1. Здійснити психолого-педагогічний аналіз літератури з проблеми сутності поняття моральних почуттів особистості та надати їм загальну характеристику.
2. Розкрити особливості морального виховання в молодшому шкільному віці.
3. Визначити роль казкотерапії в процесі формування моральних почуттів молодших школярів.
4. Дослідити стан сформованості моральних якостей у молодших школярів та емпірично визначити вплив казкотерапії на процес їх формування.
5. Розробити та впровадити систему роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів та надати методичні рекомендації щодо її використання.

Об'єкт дослідження: моральні почуття молодших школярів.

Предмет дослідження: казкотерапія як засіб формування моральних

почуттів молодших школярів.

Методи дослідження:

1) теоретичні (аналіз наукових джерел, вивчення літератури за темою);
2) емпіричні (педагогічний експеримент (констатувальний, формуючий, контрольний етап експерименту), анкетування); 3) статистичні (кількісна та якісна обробка даних).

Теоретичне значення роботи. У роботі теоретично обґрунтовані такі опорні поняття дослідження як: «мораль», «моральні якості», «моральні почуття», «моральний розвиток» та «моральне виховання», розкриті особливості формування моральних почуттів у молодших школярів, використовуючи засоби казкотерапії. Ця інформація стане корисною для майбутніх та практикуючих вчителів початкових класів та батьків молодших школярів.

Практичне значення роботи. У роботі розкрита система роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів та надані самостійно розроблені методичні рекомендації щодо її використання. Все це може бути використано у практичній, педагогічній діяльності вчителями початкової школи. Результати емпіричного дослідження нададуть можливість вчителям дізнатися про ефективність казкотерапії в процесі формування моральних почуттів особистості молодшого школяра.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ КАЗКОТЕРАПІЇ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність поняття та характеристика моральних почуттів особистості

Моральні почуття є складовою особистості, яка зумовлює повноцінне життя у суспільному просторі. Розкриємо детальніше сутність такого поняття як «моральні почуття» та розглянемо такі опорні поняття як: «мораль», «моральне виховання», «моральна свідомість» та «моральний розвиток».

Почнемо із розкриття сутності опорних понять, які характеризують термін «моральні почуття», таких як: «мораль» та «почуття».

I. Цілінко називає два підходи до визначення поняття мораль. Це:

- 1) особистісна характеристика, сукупність моральних якостей і чеснот;
- 2) характеристика відносин між людьми, що виражаються в моральних нормах (вимогах, правилах, заповідях) [48].

Таким чином, бачимо, що перший підхід має більш індивідуальний характер та стосується саме окремої особистості. Щодо другого підходу, то він має суспільний характер та тлумачить мораль на рівні суспільства. На нашу думку, усі зазначені підходи є вірними, але характеризують різні рівні.

Р. Павелків, в свою чергу, визначає мораль як форму суспільної свідомості, регуляцію поведінки за допомогою строго фіксованих норм, зовнішнього психологічного примусу і контролю, групових критеріїв, громадської думки [36].

Тобто, можна зробити висновок, що Р. Павелків вбачає у моралі саме суспільний характер та ототожнює її розвиток та існування саме у соціальному просторі.

Близьким до поняття «мораль» у наукових галузях вважають термін

«моральність».

Р. Павелків характеризує моральність як систему ціннісних орієнтацій, нормативних вимог і способів формування людини. Науковець звертає увагу, що моральність є характеристикою психологічної структури особистості, яка забезпечує внутрішню свободу, яка збігається із суспільними вимогами [36].

Отже, моральність характеризує позицію особистості щодо суспільних норм і вимог та наявність в неї правильних моральних ціннісних орієнтацій.

Звернемо до визначення поняття «почуття».

К. Чорна вказує, що почуття – це «найвищий, найглибший, достатньо тривалий рівень переживань особою свого ставлення до себе, до подій, осіб, предметів, які були, є і будуть. У них відображене стійке ставлення особистості до суспільних подій інших людей, самої себе» [50, с. 12].

На думку О. Вашуленко, почуття – це «специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо» [14, с. 20].

Г. Беленька, в свою чергу, підкреслює, що почуття є відображенням (реакцією), яка викликана навколишніми подіями, явищами тощо [11].

Таким чином, можна охарактеризувати почуття як переживання особистістю тих чи інших подій, явищ, які відбуваються у навколишньому середовищі та викликає в неї позитивні чи негативні емоції.

Розглянувши сутність таких опорних понять як «мораль», «моральність» та «почуття», перейдемо до визначення підходів до розуміння поняття «моральні почуття» у науковому просторі.

І. Цілінко вважає, що моральні почуття – це сталі прояви суб'єктивного, особистого ставлення людини до себе, інших людей, предметів і явищ, що мають для неї особистісне значення, пов'язані з її особистими потребами та інтересами [48].

Дещо схожим є визначення О. Вашуленко, який вказує, що моральні почуття – це «почуття, в яких виявляється стійке ставлення людини до

суспільних подій, до інших людей, до самої себе» [14, с. 21].

На думку Г. Беленької, моральні почуття є реакцією на певні моральні цінності, які сформувалися під впливом суспільства. Науковець підкреслює, що моральні почуття відносяться до вищих почуттів особистості [11].

Н. Басюк визначає моральні почуття як переживання людиною свого ставлення до того, що відбувається в її житті, що вона пізнає та робить [6].

О. Мкртічян називає моральні почуття емоційними реакціями, стійкими емоційними переживаннями та показником моральної вихованості [33].

Отже, можна зробити висновок, що моральні почуття є стійкими почуттями, які характеризують ставлення особистості до подій суспільного характеру, суспільних норм та своєї поведінки у суспільному просторі.

Л. Кулакова стверджує, що моральні почуття мають змогу розвиватися протягом процесу набуття особистістю соціального досвіду. Саме соціум є джерелом моральних почуттів. Науковець зазначає, що особливістю моральних почуттів є те, що вони містять у собі моральну оцінку. Загалом, моральні почуття розвивалися у суспільно-історичному житті людства [27].

М. Турчин повністю погоджується з цими тезами та доповнює, що моральні почуття виникають і розвиваються у процесі спільної діяльності людей, відчуючи вплив моральних норм, що панують у даному суспільстві. Вони виникають внаслідок поведінки і вчинків інших індивідів і своїх власних. На думку вченого, моральні почутті виконують наступні функції у житті особистості:

- 1) сприяння людині у виборі правильного життєвого шляху;
- 2) формування переконань та світогляду;
- 3) допомога у здійсненні належної оцінки події чи іншої особистості;
- 4) підготовка до словесної й діяльнісної реакції у відповідь на окремі вчинки та слова;
- 5) допомога у виборі правильного тону спілкування [46].

К. Чорна зазначає, що моральні почуття нерозривно пов'язані з моральним ідеалом – уявленням про ідеальну поведінку людини, її ставленням до життя [50].

М. Турчин, в свою чергу, вказує, що рівень розвитку моральних почуттів прямо пов'язаний із рівнем розвитку моральної свідомості [46].

К. Чорна стверджує, що моральна свідомість особистості – це усвідомлення себе, своїх моральних цінностей, ставлень, якостей, потенційних можливостей, вчинків, їхніх мотивів і наслідків, регулювання власної поведінки та моральне самовдосконалення [50].

О. Михальчук доповнює, що моральна свідомість має змогу поєднувати у собі знання моральних норм, усвідомлення їх значення для особистості, яке здійснюється через моральні почуття [32].

Повертаючись до визначення особливостей моральних почуттів, Я. Качуровська підкреслює, що моральні почуття не «дар природи», а є історично і соціально сформованим почуттям, яке потрібно виховувати у дітей з раннього дитинства [21].

Р. Павелків вказує, що формування моральних почуттів відбувається разом із розвитком у дітей емоційного ставлення до навколишнього. Фундаментом цього процесу є співпереживання позитивних емоцій (радість), а потім вже негативних (горе). Науковець стверджує, що формування окремого морального почуття – це його поступове становлення, перетворення з недиференційованої емоційної реакції в специфічне почуття. Моральні почуття набувають стійкості у старшому дошкільному віці. Їх стійкість виражається у можливості впливу на поведінку дитини, стає її мотивом [37].

І. Цилінко, в свою чергу, називає такі ознаки моральних почуттів особистості:

1) моральні почуття відчуються людиною при сприйманні нею явищ дійсності під кутом зору моральності, спираючись від категорій моралі, вироблених суспільством;

2) сутність та специфіка переживання моральних почуттів полягає у використанні особистістю специфічної комбінації різноманітних емоційних реакцій таким чином, щоб зробити протікання діяльності санкціонованими позитивними почуттями;

3) моральні почуття у структурі моральної сфери особистості виступають емоційним компонентом моральної свідомості [49].

І. Цілінко наголошує, що почуття стає моральним, лише тоді, коли його переживання характеризується тим, що моральні норми важать для людини більше, ніж зовнішні обмеження її бажань та прагнень [48].

О. Мкртічан підкреслює, що завдяки моральним почуттям моральна свідомість і вчинки набувають морального сенсу. Значну роль при цьому відіграє воля, яка допомагає людині опанувати себе, дає їй внутрішню свободу і спонукає до морального вчинку [33].

В. Басюк підкреслює, що моральні почуття є досить важливими і становлять обов'язковий компонент морального виховання [8].

Розглянемо детальніше сутність поняття «моральне виховання» у сучасній науковій літературі.

На думку А. Коваленко, моральне виховання є систематичним й цілеспрямованим формування моральної свідомості, розвитком моральних почуттів, виробленням навичок та звичок моральної поведінки. Головною метою цього процесу дослідниця вважає формування ідейної серцевини особистості – громадянських поглядів, переконань, почуттів, поведінки, вчинків, єдності слова і діла [22].

О. Михальчук визначає моральне виховання як цілеспрямовану взаємодію дорослого й дитини з метою формування моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [32].

О. Мкртічан зазначає, що моральне виховання – це цілеспрямований і послідовний вплив на всі сфери розвитку дошкільників, метою якого є формування моральних якостей [33].

Ю. Москаленко називає моральне виховання прищепленням і розвитком моральних почуттів, переконань і потреб поводити себе згідно з моральними нормами, що діють у суспільстві. Дослідник вказує, що моральне виховання здійснюється з метою сформувати належну моральну культуру особистості, до

якої входять такі обов'язкові компоненти як: моральна свідомість, моральні почуття і моральна діяльність [34].

Л. Лохвицька звертає увагу, що моральне виховання характеризується:

- 1) цілеспрямованістю (чітка окресленість мети педагогічних впливів);
- 2) багатофакторністю (врахування усіх чинників впливу на виховання);
- 3) віддаленістю у часі результатів роботи (моральне виховання є тривалим процесом);
- 4) неперервністю (має систематичний характер);
- 5) пріоритетною роллю педагога (педагог – моральний взірець для дитини);
- 6) цілісністю (внутрішня єдність усіх засобів та впливу морального виховання) [29].

Таким чином, моральне виховання можна назвати довготривалим, цілеспрямованим педагогічним впливом дорослого на дитину, з метою забезпечення її морального розвитку (формування моральної свідомості, моральної поведінки й моральні почуття).

Формування моральних почуттів є обов'язковим компонентом морального розвитку особистості. Під моральним розвитком Р. Павелків розуміє процес поступового засвоєння суспільних норм, які визначають, що правильно і що неправильно. Науковець стверджує, що моральний розвиток особистості містить у собі такі компоненти як:

- 1) моральні почуття і переконання;
- 2) моральна поведінка;
- 3) моральні еталони;
- 4) моральна свідомість;
- 5) моральна самосвідомість;
- 6) моральні цінності;
- 7) моральні орієнтації [37].

О. Мкртічан вбачає у моральному розвитку рівень засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки [33].

Моральні почуття особистості – різноманітні. Вони можуть мати позитивний чи негативний характер. Розглянемо їх детальніше.

М. Турчин називає такі позитивні моральні почуття особистості:

- 1) симпатія;
- 2) прихильність;
- 3) пошана;
- 4) вдячність;
- 5) любов;
- 6) товарицькість;
- 7) дружба;
- 8) почуття обов'язку;
- 9) совість.

Щодо негативних, вчений виокремлює наступні:

- 1) антипатія;
- 2) відчуженість;
- 3) презирство;
- 4) невдячність;
- 6) ненависть [46].

І. Цілінко, в свою чергу, до позитивних моральних почуттів відносить наступні:

- 1) доброзичливість;
- 2) жаль;
- 3) ніжність;
- 4) симпатія;
- 5) дружба;
- 6) товарицькість;
- 7) колективізм;
- 8) патріотизм;
- 9) обов'язок.

Згідно з думкою І. Цілінко, негативними моральними почуттями можна

вважати:

- 1) індивідуалізм;
- 2) егоїзм;
- 3) ворожнеча;
- 4) заздрість;
- 5) злорадство;
- б) ненависть;
- 7) недобррозичливість [49].

О. Колобич стверджує, що «до моральних почуттів належать також почуття доброзичливості до людей, відповідальності, співчуття, обурення з приводу несправедливості, аморального вчинку тощо» [24, с. 77].

Р. Павелків вважає одним із головних моральних почуттів особистості – любов. «Вона облагороджує люблячих, об'єднує чоловіка і жінку і несе в собі співчуття, переживання, а також обов'язок одного перед другим. Також науковець звертає увагу на таке моральне почуття як гуманізм, який виражається у любові та повазі до людини, турботи про неї, співчутті. Розвинене почуття відповідальності визначає ставлення особистості до себе і до інших, до колективу, суспільства в цілому. Відповідальність особистості передбачає усвідомлення нею свого обов'язку перед суспільством, уміння оцінювати свої вчинки, знання своїх прав і обов'язків» [36, с. 35].

Треба звернути увагу, що досить часто у науці, моральні почуття ототожнюються з етичними. І. Цілінко вказує, що етичні почуття є складними утвореннями, які надають вплив на поведінку та сприйняття особистості на психічному рівні. Як і моральні почуття, етичні формуються під впливом соціуму, під час засвоєння суспільних етичних норм та правил. Їх порівняння з власними ідеалами та прагненнями та їх невідповідність, можуть викликати в особистості негативні почуття (сором, незадоволеність собою, бажання ізолюватися, жах тощо) [48].

Таким чином, моральні почуття є стійкими почуттями, які характеризують ставлення особистості до подій суспільного характеру, суспільних норм та своєї

поведінки у суспільному просторі. Формування моральних почуттів відбувається в процесі морального виховання, яке являє собою довготривалий, цілеспрямований педагогічний вплив дорослого на дитину, з метою забезпечення її морального розвитку, тобто процесу формування моральної свідомості, моральної поведінки й моральних почуттів. Моральні почуття можуть мати позитивний (любов, вдячність, пошана, вдячність, гуманізм тощо) та негативний (ненависть, невдячність, зневага, невдячність, егоїзм тощо) характер.

1.2. Особливості морального виховання в молодшому шкільному віці

Як зазначалося вище, моральне виховання є цілеспрямованим педагогічним впливом дорослого на дитину, з метою формування в неї моральної свідомості, моральної поведінки й моральних почуттів. Розглянемо особливості цього процесу в молодшому шкільному віці.

В. Тугай вказує, що молодший шкільний вік – це віковий період навчання у початковій школі (6-10 років) [45].

Л. Дубровська наголошує, що у молодшому шкільному віці відбувається активний розвиток дитини, зокрема фізичний та психічний. У цей час закладаються і розвиваються основи багатьох психічних якостей. У дитині молодшого шкільного віку помітні як риси дошкільника так й психічні новоутворення, які властиві для молодших школярів [19].

І. Бех вважає найголовнішими новоутвореннями молодшого шкільного віку – зміну провідної ігрової діяльності на навчальну та отримання нової соціальної ролі – ролі учня/школяра. У зазначеній ролі міститься й така соціальна роль як однокласник, що передбачає активну взаємодію з однолітками у класі. Молодший школяр, у новому соціальному просторі, вчиться підпорядковувати свою поведінку, згідно шкільних правил та норм, контролювати її [10].

Р. Павелків, в свою чергу, зазначає, що у молодшому шкільному віці у

дитини з'являється здатність до рефлексії, яка є передумовою для формування її самосвідомості [36].

О. Бутенко стверджує, що, незважаючи на те, що доцільно починати процес морального виховання у дошкільному віці, молодший шкільний є сенситивним для цього. Це пояснюється тим, що психологічні особливості дитини зазначеного віку вже дозволяють їм якісніше засвоювати моральні норми і правила, закладання яких розпочате в дошкільному віці; у дітей більш розвинута емоційно-вольова сфера, що дає змогу краще керувати власними вчинками [13].

Л. Дубровська доповнює, що порівняно з дошкільниками, у молодших школярів процеси гальмування переважають над збудженням, що свідчить про формування таких важливих вольових якостей як: самостійність, здатність приймати рішення, контролювати власну поведінку, дотримуватись загальноприйнятих норм і правил тощо. Дослідниця переконана, що саме у молодшому шкільному віці, діти мають змогу ефективніше засвоювати моральні правила та норми [19].

На думку Р. Павелків, молодший школяр має здатність до моральної рефлексії, тобто дитина вже розуміє та осмислює мотиви своєї поведінки із власної позиції та з позиції інших людей, вже можуть узгоджувати поведінкові цілі із засобами їх досягнення. Науковець вказує, що ефективність морального виховання молодших школярів зумовлює сформованість у дітей моральної саморегуляції [37].

Н. Гринькова погоджується з цією думкою та зазначає, що молодший шкільний вік є сприятливим для морального виховання через наслідки кризи 6-7 років (втрата дитячої безпосередності, виникнення осмисленого орієнтування у власних переживаннях тощо) [15].

І. Бех доповнює, що у молодших школярів починає формуватися власне моральне «кредо», мораль та світогляд, закладаються основи моральної позиції особистості [10].

Згідно з думкою І. Батарейної, існують такі передумови, які зумовлюють

сенситивність морального виховання саме у молодшому шкільному віці:

- 1) готовність до учіння;
- 2) сприйняття наукової інформації, зокрема в абстрактних поняттях;
- 3) здатність до оцінювання ситуації, вчинку, події;
- 4) розвиток вольових якостей [9].

Отже, можемо побачити, що науковці у галузі педагогіки та психології, вбачають у молодшому шкільному віці сенситивний віковий період для морального виховання. Це зумовлено окремими психічними новоутвореннями у цьому віці (саморегуляція, моральна рефлексія, зміна провідної діяльності тощо).

Моральне виховання учнів початкових класів передбачено на освітньому законодавчому рівні.

Так, за законом України «Про освіту», метою сучасної освіти є «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу» [38].

Тобто, можемо зробити висновок, що завдання морального виховання особистості передбачено на всіх рівнях сучасної освіти.

Звертаючись до Державного стандарту початкової освіти, можемо побачити, що духовно-моральне виховання учнів початкових класів є пріоритетним напрямком навчально-виховної діяльності. У зазначеному документі вказано, що за час отримання школярами початкової освіти, має бути здійснено духовно-моральний розвиток і виховання учнів, яке передбачає прийняття ними моральних норм, національних цінностей і моральних установок [17].

За Концепцією Нової української школи, зазначено, що важливим завданням шкільного навчання у НУШ є розвиток моральної особистості, її самовизначення, самореалізація, ідентифікація із загальнолюдськими та національними цінностями [25].

Отже, бачимо пріоритетність процесу морального виховання у початкових класах Нової української школи. Розглянемо особливості здійснення морального виховання молодших школярів у сучасних українських школах.

О. Бараницька вказує, що у сучасній школі, моральне виховання дітей молодшого шкільного віку здійснюється як в процесі навчання так й в позаурочний час [5].

О. Рябошапка повністю погоджується з тією думкою, що компоненти морального виховання повинні бути присутні не тільки в процесі навчальної діяльності молодших школярів, але й в процесі позаурочних заходів, перервах тощо [39].

О. Бутенко вважає, що оптимальним буде рішення впровадження процесу морального виховання у навчальний процес учнів початкових класів. Це пояснюється тим, що прийшовши до школи, дитина вступає до нового колективу, спочатку знайомиться, а потім і засвоює моральні норми та правила, що існують у суспільстві. Освітній процес є сприятливою основою для вивчення та застосування моральних норм і правил у різноманітних ситуаціях. Молодший школяр під час роботи на уроках вчиться працювати в команді, враховувати думку однокласників, приймати позиції інших дітей, допомагати їм та отримувати допомогу навзаєм [13].

І. Батарейна вказує, що моральність молодшого школяра формується у процесі опанування навчального змісту предметів інваріантного та варіативного компонентів початкової школи, а також дитячої періодики, розрахованої на цю вікову категорію учнів. Дослідниця переконана, що важливою умовою формування моральності молодшого школяра є виховання в нього інтересу і поваги до себе. На думку І. Батарейної, моральна вихованість молодшого школяра проявляється у його:

- 1) слухняності;
- 2) гарних манерах;
- 3) ввічливості;
- 4) скромності;

- 5) дисциплінованості;
- 6) сміливості;
- 7) чесності;
- 8) правдивості;
- 9) працелюбності;
- 10) колективізму;
- 11) патріотизмі [9].

Р. Павелків, в свою чергу, вважаємо ознаками моральної вихованості дітей молодшого шкільного віку – їх дисциплінованість та організованість [37].

Н. Гринькова вказує на інтенсивність засвоєння моральних норм та знань у молодших школярів. Це пояснюється їх обмеженою обізнаністю у галузі моралі. Засвоєння моральних знань відбувається на різних рівнях:

- 1) сприймання й осмислення певної інформації;
- 2) активна розумова діяльність, пов'язана з розв'язанням практичних завдань;
- 3) теоретична діяльність із засвоєння певної області наукового поняття [15].

Л. Дубровська особливістю морального виховання молодших школярів вважає відсутність в них безпосереднього морального досвіду. Тому формування моральних цінностей відбувається під впливом дорослих. Діти вірять в істинність того, що їм говорять дорослі, перш за все у безумовність і необхідність моральних норм [19].

Н. Гринькова поділяє моральний розвиток учнів початкової школи на три етапи. Мова йде про:

Етап 1. Оволодіння примітивними уявленнями про систему суспільної моралі.

Етап 2. Засвоєння суспільних моральних принципів і суспільних моральних норм.

Етап 3. Підпорядкування власної поведінки з вимогами дорослих [15].

Р. Шумик доповнює, що на першому етапі відбувається засвоєння

початкових правил поведінки, розвиваються моральні почуття. На другому – формуються етичні поняття. Щодо останнього етапу морального виховання молодших школярів, то на ньому виробляються моральні переконання, стійкі звички поведінки, триває розвиток моральних почуттів [52].

Науковець з Узбекистану К. Н. Shernazarov стверджує, що на першому етапі морального виховання учнів початкових класів, коли діти отримують елементарні уявлення про моральні норми та правила, досить важливою є постать вчителя, який повинен передати знання, спонукаючи до наслідування. На другому етапі (формування моральних цінностей та почуттів) важлива взаємодія школярів між собою на рівні класу, школи. Щодо третього етапу, цей етап потребує наявності активної громадської діяльності школяра. В ній дитина зможе набутти правильної моральної поведінки [2].

В. Тугай називає наступні особливості морального виховання в молодшому шкільному віці:

- 1) потреба в ігровій діяльності;
- 2) неможливість занять монотонною діяльністю;
- 3) недостатня чіткість моральних уявлень через невеликий досвід;
- 4) наявність суперечностей між знаннями як треба і як практично діяти;
- 5) нерівномірне застосування ввічливого спілкування з дорослими і однолітками [45].

Т. Довженко підкреслює, що моральне виховання у молодшому шкільному віці повинно виконувати окремі функції. Зокрема:

- 1) сформувати мораль як передумову поведінки дитини;
- 2) розвивати совість як моральну самосвідомість особистості;
- 3) сформувати у дітей здатність оцінювати свою поведінку, згідно моральних суспільних норм;
- 4) сформувати власні моральні обов'язки;
- 5) навчити дітей здійснювати моральний самоконтроль;
- 6) сформувати у дітей здатність оцінювати поведінку інших людей, згідно моральних суспільних норм;

7) надати дітям усвідомлення цінності інших людей і цінність людського життя [18].

Науковець із Казахстану G.T. Islamova стверджує, що моральне виховання дітей молодшого шкільного віку повинно ґрунтуватися на діалозі, спілкуванні, та співпраці. На думку дослідниці, цей виховний процес буде ефективнішим, якщо вчитель:

- 1) спирається на позитивні вікові потреби та інтереси учнів, створюючи ефект актуальності;
- 2) забезпечує емоційну насиченість загальної діяльності, організовує спільні колективні зусилля та переживання, що згуртовують її учасників;
- 3) створює атмосферу емоційно-вольового напруження, що веде до успіху;
- 4) схвалює радісний, позитивний спосіб життя дитячого колективу та кожної особистості;
- 5) враховує позитивний вплив громадської думки, яка виконує функцію емоційного зараження;
- 6) дбає про створення атмосфери дружнього взаєморозуміння [1].

Звернемо увагу на оптимальні методи, засоби та чинники здійснення морального виховання учнів початкових класів Нової української школи.

О. Бараницька зазначає, що під час морального виховання молодших школярів можна використовувати такі засоби та методи:

- 1) читання;
- 2) етична бесіда;
- 3) фільми;
- 4) діафільми;
- 5) громадська діяльність;
- 6) вивчення рідного краю;
- 7) свята;
- 8) гра [5].

Л. Дубровська вважаємо оптимальними методами морального виховання учнів початкових класів наступні:

- 1) гра;
- 2) змагання;
- 3) створення громадської думки [19].

На думку Д. Ткачука, головними методами морального виховання дітей молодшого шкільного віку повинні бути: етичне інформування, створення виховних ситуацій та стимулювання моральної поведінки. В процесі використання зазначених методів, дослідник радить використовувати такі форми та засоби виховання як:

- 1) етичні бесіди;
- 2) диспути;
- 3) творчі завдання;
- 4) контроль за культурою мовлення і поведінкою дітей як учителями, так і власне школярами;
- 5) формування гуманних стосунків [44].

О. Бараницька вважає важливими чинниками морального виховання молодших школярів: заклад освіти та сім'ю. Науковиця підкреслює значимість особистості вчителя та батьків в цьому виховному процесі. Вони повинні бути взірцем моральної вихованості [5].

О. Рябошапка погоджується з цією думкою та підкреслює, що заклад освіти для молодших школярів – це сприятливе середовище для формування моральних цінностей [39].

На думку О. Бутенко особистість вчителя є досить важливою в процесі морального виховання учнів початкових класів. Це пояснюється тим, що дітям цього віку властива здатність до наслідування. Це стосується дорослих в її оточенні. Так як, багато часу молодший школяр проводить у школі, вчитель стає його авторитетом та еталоном поведінки. Тому завданням вчителя є стати еталоном моральної вихованості та гідним прикладом для наслідування. Важливого значення в молодшому шкільному віці набуває оцінка поведінки та вчинків дитини оточуючими її людьми. Така оцінка є схваленням або запереченням дитячої поведінки. Оцінка вчителя, враховуючи його авторитет, є

дуже важливою для дитини [13].

І. Батарейна, в свою чергу, окрім школи та сім'ї, визначає важливість в процесі морального виховання учнів початкових класів наступних чинників: Церква, учнівська та міська/сільська громада, позашкільні формальні та неформальні організації, засоби масової інформації [9].

Л. Дубровська вважає, що чинники морального виховання молодших школярів можуть бути різноманітними. Мова йде про такі як:

- 1) соціальне середовище;
- 2) різні види діяльності;
- 3) провідні типи спілкування;
- 4) статево-рольові відмінності дітей;
- 5) соціальна обстановка у країні [19].

Згідно з думкою Н. Гринькової, на процес морального виховання молодших школярів впливають:

- 1) суспільні моральні цінності;
- 2) звичаї та традиції;
- 3) оточуюче соціальне середовище;
- 4) батьки;
- 5) вчителі;
- 6) однолітки [15].

Отже, молодший шкільний вік – це сенситивний віковий період для морального виховання. Це зумовлено окремими психічними новоутвореннями у цьому віці (саморегуляція, моральна рефлексія, зміна провідної діяльності тощо). У молодшому шкільному віці, моральне виховання відбувається у три етапи: 1) оволодіння елементарними моральними знаннями та уявленнями про суспільну моральну поведінку; 2) засвоєння суспільних моральних принципів і суспільних моральних норм; 3) трансформація власної поведінки згідно до вимог дорослих. Головними чинниками морального виховання у цьому віці вважають: вчителя, сім'ю, оточуюче соціальне середовище, однолітків.

1.3. Роль казкотерапії в процесі формування моральних почуттів молодших школярів

Задля формування моральних почуттів дітей молодшого шкільного віку можна використовувати різноманітні методи та засоби морального виховання. Зокрема, й казкотерапію. Розглянемо детальніше її сутність та головні функції в цьому виховному процесі.

На думку І. Данилюка, казкотерапія є «психологічним методом, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з навколишнім світом» [16, с. 161].

М. Хараджи вказує, що казкотерапія — це «терапія середовищем, особливою казковою атмосферою, у якій можуть виявитися потенційні риси особистості, щось нереалізоване, може матеріалізуватися мрія, а головне виникає відчуття захищеності та смак таємниці. Дослідниця називає казкотерапію процесом утворення зв'язків між казковими подіями і поведінкою в реальному житті; процесом перенесення казкового сенсу до реальності» [47, с. 11].

О. Бурчик, в свою чергу, зазначає, що казкотерапія – це метод, що дозволяє послуговуватися набутиим у ході історичного розвитку людства досвідом для інтеграції особистості, для розширення і вдосконалення взаємодії людини з навколишнім світом [12].

К. Стрілецька стверджує, що казкотерапія – це метод передачі знань про духовні шляхи і соціальну реалізацію людини. Науковиця звертає увагу, що зазначений метод є об'єктом вивчення різноманітних наукових галузей (психологія, педагогіка, психотерапія, філософія тощо) [42].

О. Музичук підтримуючи цю думку, наголошує, що казкотерапію можна розглядати загально у двох напрямках. Як:

- 1) метод розвитку особистості у галузі педагогіки;
- 2) напрямок практичної психології, який використовуючи метафоричні

ресурси казки, дозволяє людям розвинути самосвідомість та побудувати особливі рівні взаємодії один з одним.

Згідно з цими підходами, О. Музичук стверджує, що казкотерапія є процесом виховання, розвитку душі, підвищення рівня усвідомлення подій, набуття знань про закони життя та способом соціального прояву творчої сили [35].

Н. Черепаня, характеризуючи казку, вказує, що це є історія про фактично неймовірне, де в обов'язковому порядку наявне щось фантастичне і дивне: тварини можуть розмовляти, а звичайні предмети насправді чарівні [50].

Отже, казкотерапія – це метод, який передбачає використання казки, в процесі особистісного розвитку (педагогіка) та психологічної терапії (практична психологія).

І. Данилюк вважає, що головною перевагою казкотерапії є використання казки як метафори. Саме вона є засобом психологічного впливу та розвитку, який здійснюється на особистість [16].

О. Бурчик переконаний, що казкотерапія має змогу передавати цінний життєвий досвід дитині, виявити та розвивати потенційні можливості особистості. Вчений доповнює, що казкотерапія ґрунтується на цілісному принципі та принципі особистісно орієнтованого виховання [12].

Н. Лавренова стверджує, що казка у житті молодшого школяра має змогу виконувати наступні функції:

- 1) створює відчуття свята за рахунок казкових героїв, яскравих барв та позитивних емоцій;
- 2) сприяє розвитку довірливих стосунків у класі;
- 3) розвиває дрібну моторику руки;
- 4) сприяє розвитку творчих здібностей;
- 5) активізує роботу уяви;
- 6) розвиває спостережливість та активність;
- 7) збагачує життєвий досвід дітей;
- 8) розвиває естетичний смак;

9) розвиває творчі здібності [28].

Л. Телятник вважає «пріоритетним використання казки в процесі виховання те, що виховний ефект після її прочитання досягається без нотацій і моралей, дитина отримує нові знання про світ і про саму себе природно. Переконаність, що добро обов'язково перемагає, що можна завжди вирішити будь-яке завдання, залишаючись чесною і доброю людиною, позначається на характері дитини найпозитивнішим чином» [43, с. 22].

На думку А. Колногузенко, казка є доступним засобом пізнання світу для дитини. Вона містить еталони нормативної поведінки та мудрість народу світу. За допомогою казки, дитина може побудувати свою поведінку, враховуючи суспільні норми та приклади казкових героїв. У дитині активно формуються ціннісні орієнтири, які в подальшому, будуть мати змогу раціоналізуватися [23]. Науковиця зазначає, що «зміст будь-якої казки дитина розглядає з точки зору свого ще маленького, але вже сформованого власного досвіду, зіставляє з діями своїх близьких: мами, батька, бабусі, дідуся, або поведінкою сусідів, чи героїв телепередач тощо» [41, с. 89].

Звернемо детальну увагу на роль казкотерапії в процесі морального виховання молодших школярів та особливості її використання.

Н. Черепаня впевнена, що казка – це головний моральний та педагогічний засіб становлення моральної особистості [50].

Американська науковиця L. VisikoKnox-Johnson підкреслює, що казки – це важлива частина розвитку дитини, особливо в умовах їх свідомості та морального розвитку. Казка допомагає маленькій дитині зрозуміти, що таке бути людиною, і допомогти їй розуміти навколишній світ. Казка як жанр надає дітям способи отримати важливе повідомлення. Основою для морального розвитку дитини є поширена казкова тема – боротьба між добром та злом [3].

Н. Мілярчук повідомляє, що великий потенціал казки в процесі морального виховання дітей, вбачав видатний науковець у галузі педагогіки – В. Сухомлинський. На його думку, казка зумовлює духовний розвиток дитини, формує в неї почуття, допомагає пізнавати світ [31].

Н. Басюк, в свою чергу, переконана, що казка має величезний педагогічний потенціал в моральному вихованні дітей молодшого шкільного віку. На це вказують такі її ознаки як: доступність, цікавість, ефективність. Науковець вказує, що «казка містить у собі моральні знання, які має змогу передати в процесі морального виховання. Казки мають своєрідну систему різноманітних художніх засобів, підпорядкованих, з одного боку, героїзації позитивного, звеличення добрих справ і бажань, з іншого, вони підсилюють сатиричне викриття негативних персонажів, явищ життя. У казках часто в гротескній формі зображені негаразди, ганебні явища побуту. У дітей виникає відразу до таких явищ, бажання втілювати в життя ідеали добра, правди, справедливості. Казки характеризуються нескладним, сюжетом з прихованим, глибоким, філософським та моральним змістом, де головною ідеєю є протиставлення добра та зла» [7, с. 183].

О. Музичук наголошує, що використання казкотерапії в процесі морального виховання молодших школярів є оптимальним варіантом, бо відповідає віковим та психологічним особливостям дітей зазначеного віку. Мова йде про:

- 1) схильність до наслідування та навіювання;
- 2) образне мислення є провідним;
- 3) довільність психічних процесів;
- 4) розвиток уяви та фантазії [35].

Н. Сахно зазначає, що казка – це гармонія поєднання реального та фантастичного. Вона – навчає, формує установки з елементами моральних почуттів і доступних дитячому віку інтелектуальних задач [40].

На думку К. Стрілецької, перевагою казкотерапії в процесі морального виховання учнів початкових класів, є те, що вона викликає в них живі емоції та почуття. Зокрема, й моральні. Дослідниця переконана, що казка здатна сформувати культуру поведінки та моральні почуття дітей молодшого шкільного віку. Також К. Стрілецька наголошує, що казка має змогу сформувати у молодших школярів такі моральні риси особистості як: доброта, справедливість,

вірність, почуття, відповідальності, товарищкості, прагнення прийти на виручку, співчуття тощо [42].

На думку У. Карповець, казка є ефективним засобом формування моральних цінностей та моральних почуттів учнів початкових класів. Це пояснюється тим, що вона має змогу нести окрему інформацію, яка викликає у дітей емоційні переживання (радість, сум, ненависть, обурення, переживання, біль). Молодші школярі легко сприймають зміст казки, розмежуючи моральну та аморальну поведінку казкових героїв [20].

Л. Кошмелюк вказує, що «у центрі кожної казки завжди перебуває герой-добротворець і антигерой-злотворець. Герой-добротворець визволяє рідну землю від зміїв, чужоземців, рятує красуню; антигерой засуджується, його проганяють, він гине. Образу жінки, дівчини-героїні притаманні вірність коханому, материнському обов'язку, готовність до самопожертви заради дітей, чоловіка. Казкова алегорія, краса рідного слова зворушують дитину, пробуджує почуття власної гідності, посилює враження, утверджує моральні поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, красу і потворність» [26, с. 383].

Л. Телятник стверджує, що у казках висміюються такі негативні моральні якості і риси як: жадібність, лінощі, хвалькуватість тощо. Все це забезпечує формування у молодших школярів правильної моральної поведінки та адекватних моральних цінностей [43].

О. Матвейко зазначає, що казка має змогу виховувати моральні почуття та уявлення учнів початкових класів. Дослідник стверджує, що казка надає дітям зазначеного віку знання про добро та зло та переконаність в тому, що добро завжди перемаже, а негативні герої отримують своє покарання [30].

К. Стрілецька повідомляє, що в процесі казкотерапії, використовуються різноманітні види казок. Це:

«1. Казки про тварин. Головними героями таких казок є тварини. У казці тварини набувають людські риси – думають, діють, говорять. По суті, такі образи несуть дитині знання про світ людей, а не тварин. У цьому виді казок зазвичай немає виразного поділу персонажів на позитивних і негативних. Кожен із них

наділений якоюсь однією рисою, притаманною йому особливістю характеру, яка й обігрується в сюжеті,

2. Чарівні казки. Все, що відбувається в чарівних казках, фантастично і суттєво за завданням: її герой, потрапляючи то в одну, то в іншу небезпечну ситуацію, рятує друзів, знищує ворогів – бореться не на життя, а на смерть. Небезпека представляється особливо сильною, страшною тому, що головні противники його – не звичайні люди, а представники надприродних темних сил. Здобуваючи перемоги над цією нечистю, герой ніби підтверджує високий людський початок, близькість до світлих сил природи.

3. Побутові (сатиричні) казки. У побутових казках з'являються часом і персонажі-тварини, а можливо і поява таких абстрактних діючих осіб, як Правда і Кривда, Горе-Нещастя. Головне тут не підбір персонажів, а сатиричний осуд людських вад і недоліків» [42, с. 298].

Н. Басюк радить використовувати з казками, в процесі морального виховання молодших школярів, метод інсценування казки чи її фрагментів. Ефективність цього методу пояснюється тим, що він надає учням змогу перевтілитися у окремого казкового героя. У зазначеному процесі, можна використовувати такі варіанти інсценування:

- «1) інсценування кульмінаційних фрагментів казки;
- 2) достворення учнями фіналу казки та інсценування його різних варіантів;
- 3) постановка казки на сцені (їй передують конкурси на кращих виконавців ролей);
- 4) прийом-пошук, коли учням пропонують знайти у реальному житті героя, схожого на казкового, а потім у рольовій грі продемонструвати його гарний вчинок» [7, с. 185].

К. Стрілецька вказує на різноманітність шляхів використання казки в процесі морального виховання учнів початкової школи. Мова йде про:

- 1) читання казок та створення малюнків (ілюстрацій) за їх змістом;
- 2) використання різних видів театру для обігрування казки;
- 3) гру-драматизацію за сюжетом казки;

4) створення казки своїми руками (виготовлення іграшок, книжок на заняттях з художньої праці) [39].

У. Карповець, в свою чергу, оптимальним вважає використання аналізу в процесі казкотерапії з учнями початкових класів. Головну роль у цьому процесі повинен виконувати вчитель, який спонукає учнів до аналізу вчинків казкових героїв під призмою моралі [42].

Н. Басюк відмічає тенденцію активного використання казок в процесі навчальної діяльності молодших школярів задля їх морального виховання. Це зумовлено її наступними окремими ознаками:

- 1) викладення у цікавій формі;
- 2) чіткий поділ персонажів (добрі та злі);
- 3) легкість розуміння вчинків казкових персонажів [7].

Л. Кошмелюк повідомляє, що у початковій школі учні знайомляться із такими казками:

- 1) в 1 класі з казкою про правила гостювання «Лисичка і Журавель»;
- 2) в 2 класі з казками про тварин: «Вовк та козенята», «Рукавичка», «Лисичка та їжак», «Колосок», «Дрізд і голуб», з яких дізнаються про товариськість, дружбу, працелюбність, співпереживання, бажання піклуватися про іншого;
- 3) у 3 класі з казками чарівного змісту («Кирило-Кожум'яка», «Кривенька качечка», «Кобиляча голова») та авторськими казками;
- 4) в 4 класі з соціально–побутовими казками, такими як «Мудра дівчина» [26].

Н. Басюк доповнює, що учням 2-го класу рекомендують для вивчення казки про тварин. Вони відповідають їхньому рівню знань та віковим особливостям («Вовк та козенята», «Рукавичка», «Лисиця та їжак», «Лисичка та журавель», «Колосок», «Дрізд і голуб»). Головними героями цих казок є тварини, які наділені людськими характерами. Прославляючи працелюбність, сміливість, скромність, кмітливість, розсудливість, розум, вірність слову, казки воюють проти ледачих, пихатих, скупих, брехунів, базік. Н. Басюк звертає увагу, що

формування моральних почуттів молодших школярів відбувається під час порівняння та зіставлення власної поведінки та поведінки казкових героїв. Окрім цього, такий процес ідентифікації позитивно впливає на формування моральних понять і уявлень молодших школярів. Учням 3-го класу пропонують чарівно-фантастичні казки («Кирило Кожум'яка», «Кривенька качечка», «Кобиляча голова»). Зазначені казки мають вже складнішу композицію, структуру та забезпечують формування моральних почуттів (милосердя, повага до старших, співпереживання тощо) [7].

Отже, казкотерапія – це метод, який передбачає використання казки, в процесі особистісного розвитку (педагогіка) та психологічної терапії (практична психологія). Казкотерапія є оптимальним методом морального виховання молодших школярів. Він збагачує дітей моральними знаннями, формує моральні почуття та цінності, спонукає до правильної моральної поведінки. В цьому виховному процесі можна використовувати різноманітні види казок: про тварин, чарівні та побутові.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ КАЗКОТЕРАПІЇ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Дослідження сформованості моральних якостей у молодших школярів

З метою дослідження впливу казкотерапії на процес формування моральних якостей молодших школярів, ми провели емпіричне дослідження на базі ЗПШ «Натхнення» у місті Запоріжжя. У дослідженні прийняли участь 40 респондентів – учні 2 класу: 2-А (експериментальна група) та 2-Б клас (контрольна група). Середній вік респондентів – 7 років. Серед досліджуваних дітей – 22 хлопчика та 18 дівчаток.

Для того, щоб виконати мету дослідження, воно проходило у три етапи. Мова йде про констатувальний, формуючий та контрольний етапи. На кожному із зазначених етапів виконувалося окреме завдання. Так, на констатувальному етапі, було здійснено дослідження сформованості моральних якостей у респондентів. Формуючий етап дослідження характеризувався розробкою та проведенням роботи з казкотерапією в процесі морального виховання респондентів експериментальної групи. На контрольному етапі дослідження, було проведено повторне дослідження сформованості моральних якостей у респондентів експериментальної та контрольної групи.

Для проведення констатувального та контрольного етапів дослідження, нами був сформований методичний інструментарій дослідження. До нього увійшли три стандартизовані, діагностичні методики, які мали окрему мету. Пропонуємо розглянути зазначений методичний інструментарій дещо детальніше.

Для визначення самостійної оцінки власної відповідальності досліджуваних молодших школярів, нами була використана методика

«Самооцінка відповідальності», автором якої є В. Щур. В ході методики респондентам пропонується на стимульному матеріалі – сходинці (додаток А) посадити себе так, щоб це відповідало наступним критеріям: на трьох верхніх сходинках опиняться найвідповідальніші – чим вище, тим краще (показують: «відповідальні», «дуже відповідальні», «найвідповідальніші»). А на трьох нижніх сходинках опиняться безвідповідальні – чим нижче, тим гірше («безвідповідальні», «дуже безвідповідальні», «самі безвідповідальні»). Після виконання зазначеного завдання, дитина повинна пояснити свій вибір. Обробка та інтерпретація результатів відбувається наступним чином:

Високий рівень (3 бали) – дитина пояснює причину свого вибору. Приводить 1-2 приклади відповідальної поведінки з власного досвіду.

Середній рівень (2 бали) – дитина пояснює причину свого вибору, але не може назвати власні приклади прояву відповідальної поведінки.

Низький рівень (1 бал) – дитина не пояснює причину свого вибору, не приводить ніяких прикладів відповідальної поведінки [53].

Для отримати знань про рівень емоційного ставлення до моральних норм респондентів, ми скористалися методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва). В ході методики дітям пропонується розглянути стимульний матеріал (додаток Б) та розділити його на позитивні та негативні вчинки. Дитина повинна пояснити свій вибір. Обробка та інтерпретація результатів дослідження відбувається за наступними критеріями:

0 балів – дитина неправильно розкладає картинки (в одній стопці виявляються картинки із зображенням як позитивних, так і негативних вчинків), емоційні реакції неадекватні або відсутні (дуже низький рівень).

1 бал – дитина правильно розкладає картинки, але не може обґрунтувати свої дії; емоційна реакція неадекватна (низький рівень)

2 бали – правильно розкладаючи картинки, дитина обґрунтовує свої дії; емоційні реакції адекватні, але виражені слабо (середній рівень).

3 бали – дитина обґрунтовує свій вибір (можливо, називає моральну норму); емоційні реакції адекватні, яскраві, проявляються в міміці, активній

жестикуляції і т.п (високий рівень)[4].

Для виявлення у дітей емоційного ставлення до дітей іншої національності (раси) та розуміння поняття дружби, ми використали методику «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна). Зміст методики виявляється у тому, що перед дитиною розташовуються зображення дітей різних рас (хлопчик і дівчинка), і їй пропонується обрати того, з ким хотілося б пограти. Завдання виконується в два етапи.

I етап – Дитині пропонується обрати один-два малюнки з набору картинок із зображенням дітей різних рас (додаток В), і з приводу кожного вибору ставлять запитання.

II етап – Дитині пропонується вибрати 1-2 малюнка з набору дітей в національних костюмах (додаток В) і задаються ті ж питання.

Обробка результатів здійснюється за наступними критеріями:

1 бал – уявлення про необхідність шанобливого, доброзичливого ставлення до дітей іншої національності відсутня (низький рівень толерантності)

2 бали – дитина має досить формалізовані уявлення про необхідність шанобливого доброзичливого ставлення до дітей іншої національності (середній рівень толерантності)

3 бали – дитина більш усвідомлено підходить до питання налагодження дружніх відносин з дітьми інших національностей (високий рівень толерантності) [41].

Ознайомившись зі змістом та методичним інструментарієм дослідження, перейдемо до розгляду результатів констатувального етапу експерименту. Почнемо із результатів респондентів, за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур). Спочатку, звернемо увагу на результати респондентів експериментальної групи (табл. 2.1).

Результати експериментальної групи за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур) на констатувальному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності	№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності
1	2	середній	11	1	низький
2	3	високий	12	2	середній
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	1	низький
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	2	середній

Згідно з таблицею 2.1., на констатувальному етапі дослідження, в експериментальній групі у 3 респондентів спостерігається високий рівень відповідальності. Середній рівень мають 11 респондентів зазначеної групи. 6 молодших школярів експериментальної групи, на констатувальному етапі дослідження, мали низький рівень відповідальності.

Перейдемо до розгляду результатів респондентів контрольної групи, за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур), на констатувальному етапі дослідження (табл. 2.2).

Результати контрольної групи за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур) на констатувальному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності	№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності
1	3	високий	11	2	середній
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.2., у контрольній групі, на констатувальному етапі дослідження, високий рівень відповідальності мали 4 респондента. Середній рівень спостерігався у 12 молодших школярів зазначеної групи. У 4 респондентів контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження, відмічався низький рівень відповідальності.

За допомогою гістограми, пропонуємо порівняти результати респондентів експериментальної та контрольної групи за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур), на констатувальному етапі дослідження (рис. 2.1).

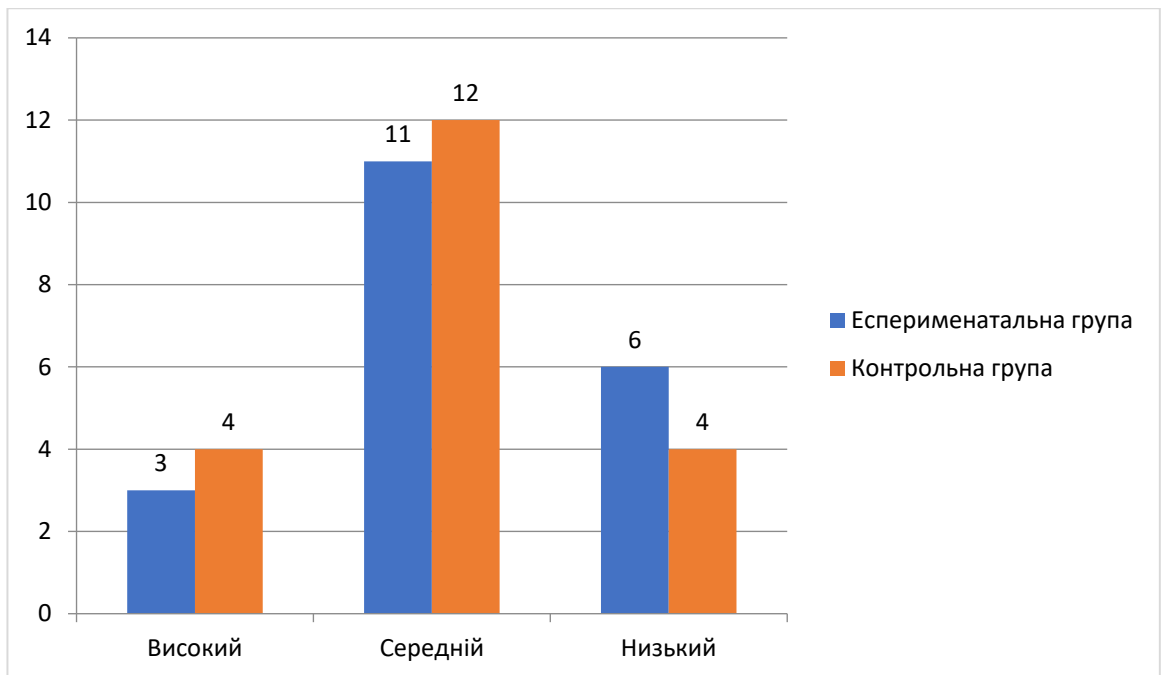

Рисунок 2.1. Рівні відповідальності експериментальної та контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження

За рис. 2.1. можемо побачити, що, на констатувальному етапі дослідження, в експериментальній (55%) та контрольній групі (60%) переважала тенденція до переважання середнього рівня відповідальності. Найменша тенденція у респондентів зазначених груп відмічалася до високого рівня відповідальності (15%/20%). Також треба відмітити, що показники респондентів контрольної групи дещо вищі ніж у дітей експериментальної групи, однак ця відмінність не є суттєвою. Таким чином, можемо зробити висновок, що на констатувальному етапі дослідження, в експериментальній (55%) та контрольній групі (60%) переважав середній рівень відповідальності.

Розглянемо результати респондентів групи, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва), на констатувальному етапі дослідження. Почнемо із розгляду результатів респондентів експериментальної групи (табл. 2.3).

Результати експериментальної групи за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва) на констатувальному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм	№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм
1	2	середній	11	1	низький
2	3	високий	12	2	середній
3	2	середній	13	2	середній
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	1	низький
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	0	дуже низький	20	2	середній

Згідно з таблицею 2.3., на констатувальному етапі дослідження, високий рівень емоційного ставлення до моральних норм мали 2 респондентів експериментальної групи. Середній рівень спостерігався у 12 респондентів. У 5 молодших школярів зазначеної групи відмічався низький рівень емоційного ставлення до моральних норм. Щодо дуже низького рівня, його показав лише один респондент експериментальної групи.

Звернемо увагу на результати респондентів контрольної групи, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва), на констатувальному етапі дослідження (табл. 2.4).

**Результати контрольної групи за методикою «Сюжетні картинки»
(Г. Урунтаєва) на констатувальному етапі дослідження**

№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм	№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм
1	3	високий	11	2	середній
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.4., високий рівень емоційного ставлення до моральних норм, на констатувальному етапі дослідження, мали 4 респондента контрольної групи. Середній рівень спостерігався у 12 молодших школярів зазначеної групи. 4 респондента контрольної групи мали низькі показники емоційного ставлення до моральних норм.

Порівняємо результати респондентів експериментальної та контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва). У цьому нам допоможе гістограма (рис. 2.2).

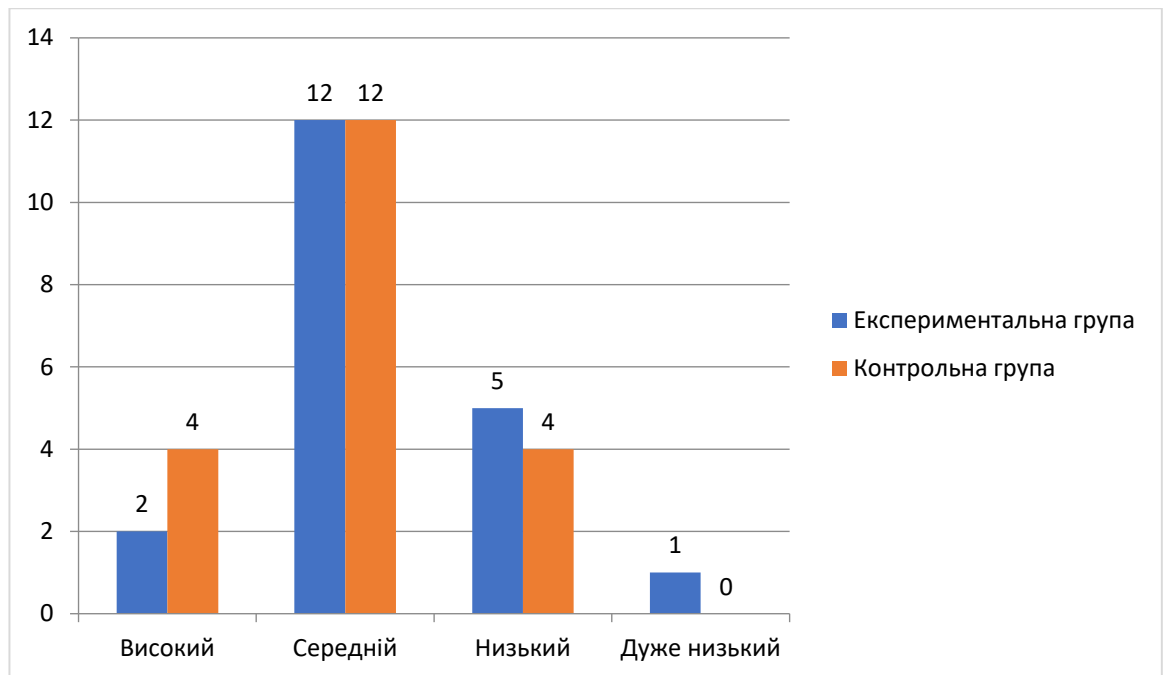

Рисунок 2.2. Рівні емоційного ставлення до моральних норм експериментальної та контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження

За рис. 2.2. бачимо, що на констатувальному етапі дослідження, у респондентів експериментальної та контрольної групи, переважав середній рівень емоційного ставлення до моральних норм (60%). У респондентів експериментальної (10%) та контрольної групи (20%) відмічається найменша тенденція до високого рівня зазначеного показника. Також важливо відмітити, що у 5% респондентів експериментальної групи спостерігається наявність дуже низького рівня емоційного ставлення до моральних норм. В той же час, у респондентів контрольної групи дуже низькі показники цього критерію не спостерігаються (0%). Таким чином, можемо дійти висновку, що на констатувальному етапі дослідження, у респондентів експериментальної та контрольної групи переважає середній рівень емоційного ставлення до моральних норм (60%).

Здійснимо аналіз результатів респондентів, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна), які вони отримали на констатувальному етапі дослідження. Почнемо із результатів респондентів експериментальної групи

(табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Результати експериментальної групи за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) на констатувальному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття «дружба»	№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття «дружба»
1	2	середній	11	1	низький
2	3	високий	12	2	середній
3	2	середній	13	2	середній
4	1	низький	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	1	низький
8	2	середній	18	1	низький
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	3	високий

Згідно з таблицею 2.5., на констатувальному етапі дослідження, 3 респондента експериментальної групи мають високий рівень сформованості толерантності та поняття «дружба» як морального почуття. Середні показники спостерігаються у 9 молодших школярів зазначеної групи. Низький рівень сформованості толерантності та поняття «дружба» мають 8 респондентів експериментальної групи, на констатувальному етапі дослідження.

Перейдемо до розгляду результатів респондентів контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) (табл. 2.6).

Результати контрольної групи за методикою методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) на констатувальному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття	№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття
1	3	високий	11	3	високий
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	2	середній	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	2	середній
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.6., на констатувальному етапі дослідження, високий рівень сформованості толерантності та поняття «дружби» спостерігається у 5 респондентів контрольної групи. Середні показники мають 12 молодших школярів зазначеної групи. У 3 дітей контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження, відмічався низький рівень сформованості толерантності та поняття «дружби».

Порівняємо результати респондентів експериментальної та контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна). Для цього використаємо діаграму (рис. 2.3).

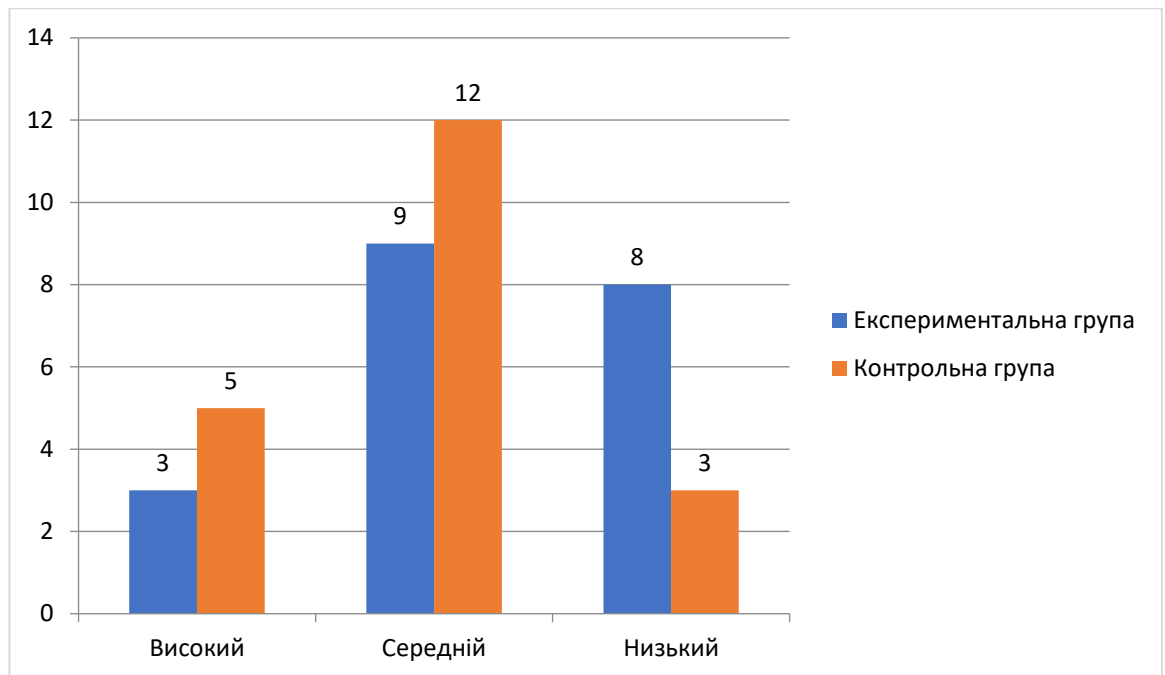

Рисунок 2.3. Рівні сформованості толерантності та поняття дружби у респондентів експериментальної та контрольної групи, на констатувальному етапі дослідження

За рис. 2.3. можемо побачити, що у респондентів експериментальної (45%) та контрольної групи (60%), на констатувальному етапі дослідження, переважав середній рівень сформованості толерантності та поняття дружби як морального почуття. У респондентів експериментальної групи найменша тенденція спостерігалася до високих показників (15%), у респондентів контрольної групи, в свою чергу до низьких показників (15%). Треба відмітити, що за результатами дослідження рівня сформованості толерантності та поняття дружби у респондентів експериментальної та контрольної групи виявлено, що результати останніх дещо вищі, ніж у респондентів експериментальної групи. Однак, все ж таки, у респондентів обох груп переважає середній рівень сформованості толерантності та поняття дружби як морального почуття (45%/60%).

Отже, за результатами констатувального етапу дослідження, нами було встановлено, що у респондентів експериментальної та контрольної групи переважали середні показники відповідальності (55%/60%), емоційного ставлення до моральних норм (60%) та сформованості толерантності та поняття

дружби (45%/60%). Результати респондентів експериментальної групи є дещо нижчі, ніж у дітей контрольної групи. Зважаючи на це, вважаємо за потрібне здійснити виховання моральних якостей респондентів експериментальної групи, засобами казкотерапії.

2.2. Система роботи з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів

Ми розробили систему роботи з казкотерапією задля здійснення морального виховання молодших школярів. Робота була розрахована на один місяць. Заняття з морального виховання молодших школярів з використанням казки повинні проводитися 2 рази на тиждень (8 занять в місяць). Зазначена система роботи була впроваджена у виховний процес респондентів експериментальної групи. Пропонуємо розглянути детальніше зміст занять з морального виховання молодших школярів, засобами казкотерапії.

Заняття 1.

Тема: «Брехня дорогу ціну бере» (за казкою І. Франка «Фарбований лис»)

Мета: навчити не обманювати, не бути гордими та зверхніми.

Обладнання: наочний матеріал до казки «Фарбований лист (І. Франко) (плакати-ілюстрації із зображенням казкових героїв), друковане видання казки.

Хід заняття. Вчитель читає дітям казку «Фарбований лист», емоційно реагуючи на погані вчинки лиса Микити. Після прочитання казки, з дітьми проводиться морально-етична бесіда щодо поведінки лиса Микити.

Заняття 2.

Тема: Дружба любить щирість (за казкою «Цап та баран»)

Мета: виховання доброти, порядності, щирості у стосунках, дружелюбності, поступливості.

Обладнання: фарби, аркуші паперу, кольорові олівці, друковане видання казки.

Хід заняття. Вчитель читає дітям казку «Цап та баран». Після прочитання вчитель пропонує дітям намалювати головних героїв казки. Після малювання, з дітьми проводиться бесіда щодо змісту малюнків та поведінки казкових героїв.

Заняття 3.

Тема: Гостинність – обличчя хазяїна (за казкою «Лисичка та Журавель»)

Мета: виховання доброти, порядності, товариськості, щирості, гостинності.

Обладнання: друковане видання казки, глечик, тарілка, ложка, кухонне приладдя, м'яка іграшка лисичка та журавель.

Хід заняття. Після прочитання казки «Лисичка та журавель», вчитель пропонує пограти дітям в однойменну гру, використовуючи предмети, які були вказані у казці (глечик, тарілка, ложка, кухонне приладдя, м'яка іграшка лисичка та журавель). Гра нагадує ляльковий театр, який може створити кожна дитина індивідуально чи у групі. В цей час, вчитель спостерігає за грою дітей та може ставити окремим дітям питання: чому так зробив казковий герой, що сталося, що він відчуває тощо.

Заняття 4.

Тема: Ціни турботу та не ображай слабших (за казкою «Коза-дереза»).

Мета: виховання порядності, щирості, люб'язності, чуйності, товариськості, поваги до друзів.

Обладнання: театралізовані костюми до вистави.

Хід заняття. За тиждень дітям пропонується підготуватися до театралізованої вистави за казкою «Коза дереза». Завданням дітей є ознайомитися зі змістом казки, вивчити слова за окремою роллю казкового персонажу. Власне на занятті проводиться вистава в казкових костюмах. Після вистави, вчителем проводиться морально-етична бесіда щодо поведінки кози-дерези.

Заняття 5.

Тема: Слухайся та шануй батьків (за казкою «Івасик-Телесик»)

Мета: виховання любові та поваги до батьків, порядності, чуйності,

сміливості, мужності.

Обладнання: друковане видання казки, ілюстрації до неї.

Хід заняття. На початку заняття, вчитель читає дітям казку. Після цього заняття має вигляд вікторини. Вчитель пропонує дітям відповісти на окремі питання за казкою (з варіантами відповідей).

Заняття 6.

Тема: Чуйність та хоробрість – сила нездоланна (за казкою «Котигорошко»)

Мета: виховання шанобливого ставлення до матері, порядності, чуйності, хоробрості та мужності.

Обладнання: друковане видання казки, ілюстрації до неї.

Хід заняття: Вчитель читає дітям казку «Котигорошко» та проводить з ними бесіду за її змістом, акцентуючи увагу на правильній та неправильній моральній поведінці казкових героїв.

Заняття 7

Тема: Відвага людину на крилах несе (за казкою «Кирило Кожум'яка»)

Мета: виховання поваги до старших, доброти, чуйності, відваги, взаємодопомоги, товариськості.

Обладнання: друковане видання казки, ілюстрації до неї.

Хід заняття. Вчитель читає дітям казку та пропонує їй дещо переробити, внести щось нове (змінити поведінку казкових героїв, додати нові події тощо). Кожна дитина повинна надати свою новизну у казку. Згодом, готова казка декламується, за нею проводиться морально-етична бесіда.

Заняття 8.

Тема: Брехня та жадібність не створять гідний результат (за казкою «Двом помогло»)

Мета: навчити дітей не брехати, показати, що обман та жадібність не зможуть зробити гідний результат, окреслити погану моральну поведінку казкових героїв.

Обладнання: ілюстрації до казки.

Хід заняття. Вчитель читає дітям казку та пропонує продовжити її,

відповідаючи на питання «Чим закінчиться обман та жадібність головних героїв казки?». Кожен учень повинен окремо продовжити зазначену казку. Після того, як усі учні продовжать казку, з ними проводиться морально-етична бесіда щодо її змісту.

Таким чином, нами була розроблена та проведена робота з казкотерапією в процесі морального виховання молодших школярів експериментальної групи. Вісім занять проводилися протягом місяця (два рази на тиждень). В процесі виховної роботи використовувалися вісім казок («Фарбований лис», «Цап та Баран», «Лисичка та Журавель», «Коза-дереза», «Івасик-Телесик», «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка, «Двом помогло»).

2.3. Аналіз результатів дослідження

З метою визначення впливу казкотерапії на процес розвитку моральних якостей дітей молодшого шкільного віку, після формуючого етапу дослідження, нами була здійснена повторна діагностика сформованості моральних якостей та почуттів респондентів експериментальної та контрольної групи. В процесі повторної діагностики, був використаний методичний інструментарій, яким ми користувалися на констатувальному етапі дослідження.

Отже, пропонуємо почати розгляд результатів респондентів дослідження, на контрольному етапі, за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур). Почнемо із результатів респондентів експериментальної групи (табл. 2.7).

Результати експериментальної групи за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур) на контрольному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності	№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності
1	3	високий	11	2	середній
2	3	високий	12	3	високий
3	3	високий	13	3	високий
4	3	високий	14	3	високий
5	3	високий	15	3	високий
6	2	середній	16	3	високий
7	2	середній	17	2	середній
8	2	середній	18	3	високий
9	3	високий	19	2	середній
10	2	середній	20	3	високий

Згідно з таблицею 2.7., на контрольному етапі дослідження, високий рівень відповідальності мають 13 респондентів експериментальної групи. Середні показники відмічаються у 7 молодших школярів зазначеної групи. Низький рівень відповідальності, на контрольному етапі дослідження, у дітей експериментальної групи – не виявлений.

Розглянемо результати респондентів контрольної групи на контрольному етапі дослідження, за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур) (табл. 2.8).

Результати контрольної групи за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур) на контрольному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності	№ респондента	Отриманий бал	Рівень відповідальності
1	3	високий	11	2	середній
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.8., на контрольному етапі дослідження, високий рівень відповідальності спостерігається у 4 респондентів. У 12 респондентів відмічається середній рівень. Низькі показники мають 4 респондента контрольної групи, на контрольному етапі дослідження.

Пропонуємо порівняти та проаналізувати результати респондентів експериментальної та контрольної груп, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Самооцінка відповідальності» (В. Щур). У виконанні цього завдання нам допоможе гістограма (рис. 2.4).

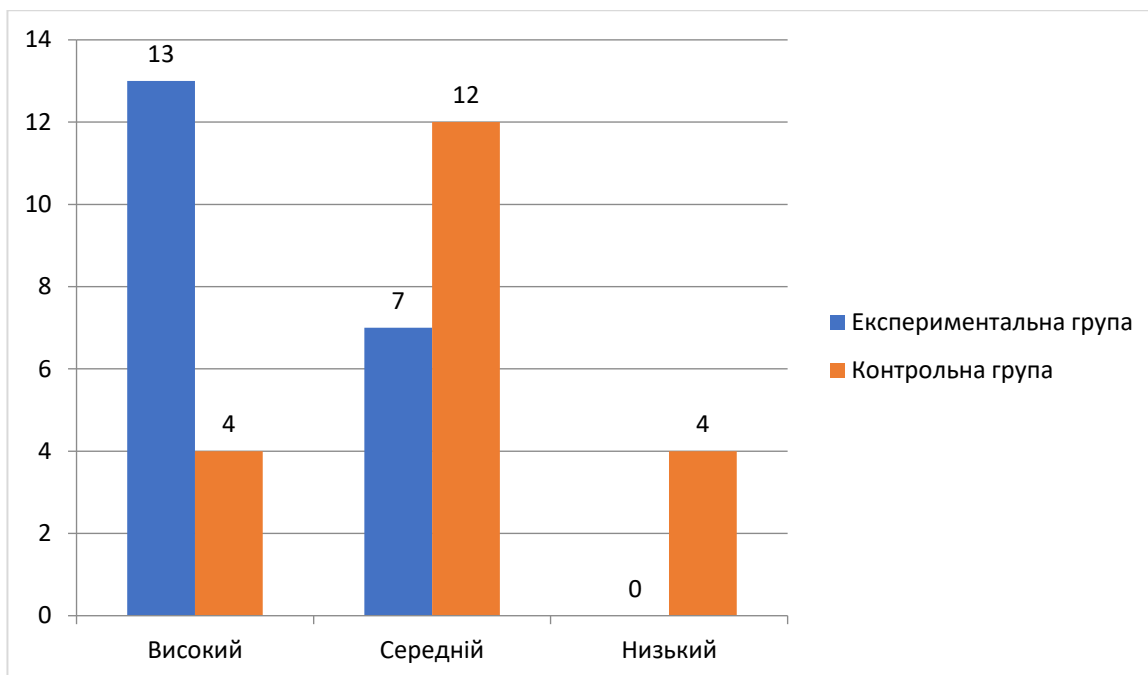

Рисунок 2.4. Рівні відповідальності респондентів експериментальної та контрольної групи, на контрольному етапі дослідження

За рис. 2.4 можемо побачити, що показники сформованості відповідальності у респондентів експериментальної групи, на контрольному етапі дослідження значно підвищилися. На зазначеному етапі дослідження, у дітей експериментальної групи відмічається переважання високого рівня відповідальності (65%). Середній рівень мають 35% дітей. Низький рівень відповідальності у цих дітей повністю відсутній (0%). В той же час, результати респондентів контрольної групи залишилися незмінними: в них переважає середній рівень відповідальності (60%). Таким чином, бачимо позитивний вплив казкотерапії на рівень відповідальності дітей молодшого шкільного віку.

Перейдемо до перегляду результатів респондентів, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва). Спочатку звернемо увагу на результати респондентів експериментальної групи (табл. 2.9).

Результати експериментальної групи за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва) на контрольному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм	№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм
1	3	високий	11	2	середній
2	3	високий	12	3	високий
3	3	високий	13	3	високий
4	3	високий	14	3	високий
5	3	високий	15	3	високий
6	2	середній	16	3	високий
7	2	середній	17	2	середній
8	2	середній	18	3	високий
9	3	високий	19	2	середній
10	2	середній	20	3	високий

Згідно з таблицею 2.9., високий рівень емоційного ставлення до моральних норм, на контрольному етапі дослідження, мають 13 респондентів експериментальної групи. 7 молодших школярів зазначеної групи мають середні показники емоційного ставлення до моральних норм. Низький рівень зазначеного критерію в експериментальній групі не спостерігається на етапі повторного діагностування.

Розглянемо результати респондентів контрольної групи, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва) (табл. 2.10).

**Результати контрольної групи за методикою «Сюжетні картинки»
(Г. Урунтаєва) на контрольному етапі дослідження**

№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм	№ респондента	Отриманий бал	Рівень емоційного ставлення до моральних норм
1	3	високий	11	2	середній
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	1	низький	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	1	низький
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.10., на контрольному етапі дослідження, у 4 респондентів контрольної групи спостерігається високий рівень емоційного ставлення до моральних норм. Середній рівень мають 12 респондентів зазначеної групи. Низькі показники відмічаються у 4 респондентів контрольної групи, на контрольному етапі дослідження.

Здійснимо порівняння результатів респондентів експериментальної та контрольної групи, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва), за допомогою гістограми (рис. 2.5).

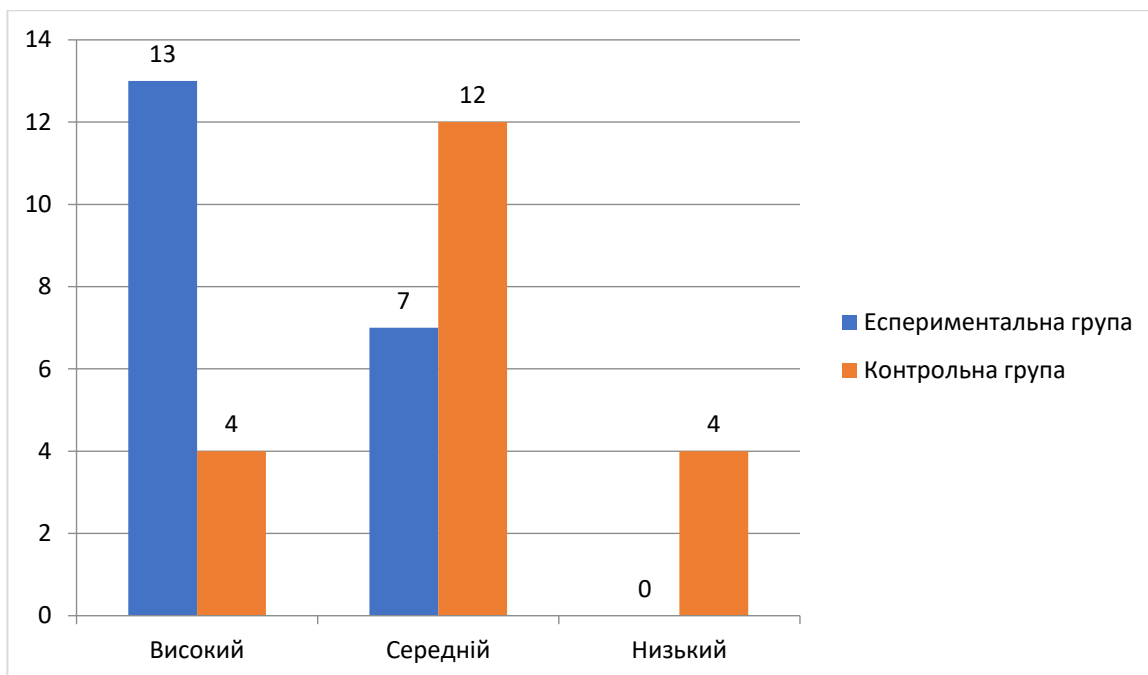

Рисунок 2.5. Рівні емоційного ставлення до моральних норм респондентів експериментальної та контрольної груп, на контрольному етапі дослідження

За рис. 2.5., бачимо тенденцію до покращення результатів респондентів експериментальної групи, на контрольному етапі дослідження. На зазначеному етапі, в них відмічається переважання високого рівня емоційного ставлення до моральних норм (65%). Низькі показники цього критерію – відсутні (0%). 35% респондентів експериментальної групи мають середній рівень емоційного ставлення до моральних норм. В той же час, респонденти контрольної групи, на контрольному етапі дослідження, показують ідентичні результати констатувальному етапу дослідження: в них переважає середній рівень емоційного ставлення до моральних норм (60%). Отже, можемо бачити, що казкотерапія позитивно вплинула на рівень емоційного ставлення до моральних норм респондентів експериментальної групи.

На останок, звернемо увагу на результати респондентів, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна). Почнемо із розгляду результатів респондентів експериментальної групи (табл. 2.11).

Результати експериментальної групи за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) на контрольному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття «дружба»	№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття «дружба»
1	3	високий	11	2	середній
2	3	високий	12	3	високий
3	3	високий	13	3	високий
4	2	середній	14	3	високий
5	3	високий	15	3	високий
6	2	середній	16	3	високий
7	2	середній	17	2	середній
8	3	високий	18	2	середній
9	3	високий	19	2	середній
10	2	середній	20	3	високий

Згідно з таблицею 2.11., на контрольному етапі дослідження, високий рівень сформованості толерантності та поняття дружби як морального почуття мають 12 респондентів експериментальної групи. Середній рівень відмічається у 8 молодших школярів зазначеної групи. Низькі показники сформованості толерантності та поняття дружби у дітей експериментальної групи, на контрольному етапі дослідження немає.

Перейдемо до розгляду результатів респондентів контрольної групи, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) (табл. 2.12).

Результати контрольної групи за методикою методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна) на контрольному етапі дослідження

№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття	№ респондента	Отриманий бал	Рівень толерантності та сформованості поняття
1	3	високий	11	3	високий
2	2	середній	12	3	високий
3	2	середній	13	3	високий
4	2	середній	14	2	середній
5	3	високий	15	2	середній
6	1	низький	16	2	середній
7	2	середній	17	2	середній
8	2	середній	18	2	середній
9	2	середній	19	2	середній
10	1	низький	20	1	низький

Згідно з таблицею 2.12, 5 респондентів контрольної групи, на етапі контрольної діагностики показують високий рівень сформованості толерантності та поняття «дружби». Середній рівень зазначеного критерію спостерігається у 12 респондентів контрольної групи. Низький рівень сформованості толерантності та поняття «дружби» як морального почуття мають 3 молодших школяра зазначеної групи.

Отже, порівняємо та проаналізуємо результати респондентів експериментальної та контрольної групи, на контрольному етапі дослідження, за методикою «Обери собі партнера для гри» (Л. Семіна). Для цього використаємо гістограму (рис. 2.6).

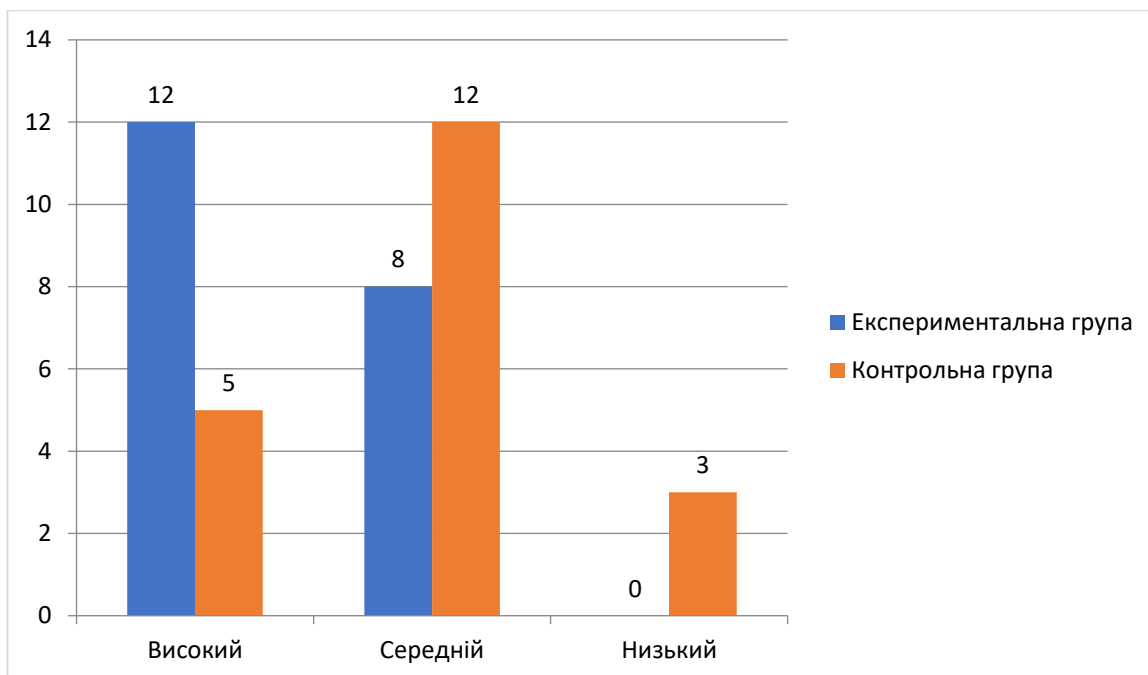

Рисунок 2.6. Рівні сформованості толерантності та поняття дружби у респондентів експериментальної та контрольної групи на контрольному етапі дослідження

За рис. 2.6. також можемо спостерігати покращення результатів респондентів експериментальної групи щодо сформованості в них толерантності та поняття дружби. На контрольному етапі дослідження, у дітей експериментальної групи переважає високий рівень сформованості зазначеного критерію (60%). Середній рівень мають 40% респондентів. Низькі показники сформованості толерантності та поняття дружби на цьому етапі – відсутні (0%). В той же час, у респондентів контрольної групи залишилася тенденція до переважання середніх показників сформованості толерантності та поняття дружби (60%). Таким чином, можемо спостерігати позитивний ефект казкотерапії щодо формування толерантності та поняття дружби у молодших школярів.

Отже, результати контрольного етапу дослідження, дозволили нам стверджувати, що казкотерапія надає позитивний вплив на формування відповідальності, емоційного ставлення до моральних норм, толерантності та формування поняття «дружба» у дітей молодшого шкільного віку. На це вказують

результати респондентів експериментальної групи. Після впровадження засобів казкотерапії в процес їх морального виховання, в них переважають високі показники відповідальності (65%), емоційного ставлення до моральних норм (65%) та сформованості толерантності і поняття дружби (60%).

2.4. Методичні рекомендації щодо використання казкотерапії в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку

Використання казки в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку зумовлює дотримання окремих вимог. Нами було вирішено розробити методичні рекомендації вчителям початкової школи щодо цього питання.

О. Музичук радить вчителю, в процесі використання казкотерапії як засобу морального виховання молодших школярів, виконувати наступні дії:

- 1) усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки у розвитку сюжету, розуміти роль кожного персонажа у казкових подіях;
- 2) показати учням плавність подій у казковому сюжеті, звернути увагу на існуючі закономірності поведінки персонажів;
- 3) вказати на варіативність казкових подій та ситуацій, в залежності від поведінки казкових героїв;
- 4) наголошувати учням, що казкова ситуація може трапитися й в звичайному житті [35].

На думку Н. Лавренової, оптимальними формами роботи з казкою для формування моральної поведінки та моральних почуттів молодших школярів є:

- 1) слухання казок;
- 2) читання казок;
- 3) бесіди про казки;
- 4) виготовлення і добір ілюстрацій до казок;
- 5) інсценізація казок (театралізація);

- 6) творення казок;
- 7) гра-драматизація за сюжетом казки;
- 8) створення казки своїми руками (виготовлення іграшок, наголівників, заготовки розфарбовок казкових героїв, картки з назвами казок, картки із зображеннями казкових героїв) [28].

Н. Лавренова радить використовувати під час морального виховання молодших школярів засобами казкотерапії, такі методи та прийоми навчання:

- 1) «хвилини мудрості народної»;
- 2) диктанти;
- 3) інтерактивні вправи;
- 4) рольові ігри;
- 5) ділові ігри;
- 6) «казка на пальцях»;
- 7) «життєві проекти»;
- 8) практичні дослідження [28].

Н. Черепаня вказує, що у початковій школі казку, в процесі морального виховання, можна використовувати з такими педагогічними та методичними методами і прийомами:

- 1) читання;
- 2) переказування;
- 3) розгляд ілюстрацій;
- 4) розмальовування і малювання казкових персонажів;
- 5) ігри-драматизації;
- 6) самостійне складання казок.

Н. Черепаня наголошує, що зазначені методи та прийоми є дієвими в процесі морального виховання та сприяють формуванню моральних норм та почуттів молодших школярів. В той же час, ці методи можна використовувати в комплексі. Наприклад, розповідання і повторне читання з малюванням і ліпленням. Поєднання вербальної та образотворчої діяльності дозволяє створити зорові образи, які стануть найкращим орієнтиром для дітей. Також Н. Черепаня

радить використовувати інтерактивні методи, в процесі роботи з казкою. Мова йде про вікторини, конкурси, «Мозковий штурм» тощо. Досить дієвим методом для засвоєння моральних норм вважаються проблемні запитання щодо змісту казки. В процесі морального виховання, вчителю доцільно ставити у проблемних питаннях акцент на моральній поведінці казкових персонажів: що є добре, а що є погано. Щодо процесу читання казки, Н. Черепаня підкреслює, що не слід переривати читання поясненням окремих слів і виразів чи поведінки казкових персонажів, оскільки це порушує сприйняття твору. Це можливо зробити до чи після читання. Також з молодшими школярами важливо розглядати ілюстрації на тему казок. Ця дія має змогу підсилити вплив слова і сприяє кращому його осмисленню. Процес розглядання ілюстрацій повинен бути довгим та неквапливим. В цьому процесі доцільно ставити запитання щодо змісту ілюстрацій [50].

Продовжуючи питання використання інтерактивних методів, в процесі морального виховання засобами казкотерапії, Л. Кошмелюк вказує, що досить ефективним є використання конкурсів на різноманітні теми. Наприклад, теми конкурсів можуть бути наступними: «Назви казку за ілюстрацією», «У світі загадок про казкових героїв», «Корисні предмети у казці», «Порівняй героїв», «Чарівні слова», «Добрі вчинки», та вправи «Закінчи казку», «Зміни казку», «Напиши лист герою казки» тощо [26].

Н. Басюк зазначає, що «окрім читання казки за ролями та інсценізування, можна запропонувати школярам бесіду за змістом, «читання-пошук почуттів», «розгадай почуття героя», написати листа негативному героєві з порадами щодо поведінки, передати в малюнку головну ідею казки, конфлікт сюжету, образ улюбленого героя або персонажа, якому вони співчують. Звертається увага на роль кольорів у передачі почуттів, настроїв» [6, с. 85].

А. Колногузенко, в свою чергу, називає такі оптимальні методи роботи з казкою, в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку:

1. Метод переконання. Такий метод передбачає здійснення впливу на свідомість, почуття та волю молодшого школяра. Цей метод реалізується, за

допомогою морально-етичних бесід, обговорень за змістом казки, зустрічами з героями казки (театралізована діяльність).

2. Метод позитивного прикладу. За допомогою цього методу, учні оцінюють власну поведінку, на основі порівняння з поведінкою казкових персонажів.

3. Метод привчання. Вчитель створює спеціально організовані виховні ситуації (подорож дорогами казки, екскурсія, перегляд фільма за змістом казки).

4. Метод заохочення. Цей метод може реалізовуватися у вигляді оцінювання поведінки казкових героїв та заохочення правильних орієнтирів моральної поведінки. Може відбуватися у публічній чи особистій формі. Заохочення може мати вигляд: похвали, позитивного відгуку, подяки, грамоти, медалі тощо.

5. Метод засудження. Зазначений метод виражається у несхваленні та негативній оцінці дій і вчинків казкових героїв. Під час цього методу, вчитель засуджує поведінку казкового героя, вказує на його недоліки,

6. Метод «вибуху». Цей метод реалізується під час пробудження в учнів сильних почуттів до поведінки чи дій казкових персонажів. Для формування моральних почуттів, вчителю доцільно звернути увагу на окрему дію чи поведінку казкових персонажів для вираження різноманітних почуттів: від несхвалення до емпатії [23].

О. Матвейко наголошує, що роботу з казкою в початкових класах можна проводити під час розвантажувальних хвилинок. Це може мати вигляд бесід про моральну поведінку казкових героїв, їх малювання тощо. Важливо здійснювати ці розвантажувальні хвилинки на вербальному та практичному рівні. Починати можна з бесіди (вербальний рівень) та продовжувати її практичним закріпленням (практичний рівень) під час образотворчого мистецтва. В той же час, після образотворчої діяльності, важливо закінчити розвантажувальну хвилинку саме вербальним підсумком, словесною рефлексією. Такі розвантажувальні хвилинки можна проводити під час уроків, але доцільніше буде їх застосування у на групі продовженого дня [30].

Н. Лавренова зазначає, що казкотерапію для формування моральних почуттів молодших школярів, можна використовувати не тільки на позакласних заходах виховного спрямування, але й на окремих заняттях, які проводяться в урочну годину. Мова йде про:

- 1) заняття із розвитку мовлення;
- 2) заняття з ознайомлення з навколишнім світом;
- 3) заняття з образотворчої та музичної діяльності [28].

На думку О. Матвейко, дієвою формою використання казки задля формування моральної свідомості молодших школярів є групове створення казки. Вчитель повідомляє класу завдання щодо створення казки, учні можуть придумати сюжет як у груповому обговоренні чи по-черзі називаючи речення казки. Створення казки може не тільки надати правильні орієнтири моральної поведінки, але й розвиває мовлення дітей. Якщо вчитель вирішив проводити заняття з морального виховання саме на основі існуючої казки, важливим завданням є її правильний відбір. З дітьми молодшого шкільного віку доцільно:

- 1) використовувати чарівні казки;
- 2) обирати казку, яка має окрему проблемну ситуацію (моральний урок);
- 3) використовувати казку, яка відповідає віковим та психологічним особливостям дітей;
- 4) проводити заняття у колі, на килимку чи в іншій комфортній атмосфері.

О. Матвейко повідомляє, що «окреме заняття з морального виховання молодших школярів, засобами казкотерапії, повинно мати окрему структуру. Основними структурними елементами заняття є:

1. Ритуал «входу» до казки (налаштування на спільну діяльність).
2. Повторення того, що було на попередньому занятті (пригадування того, що було на минулому занятті, які були зроблені висновки, якого досвіду діти набули, чому навчилися).
3. Розширення (розповідь нової казки).
4. Закріплення (обговорення і аналіз разом з дітьми прочитаного).
5. Інтеграція (зв'язок нового досвіду з реальністю – в яких ситуаціях можна

використати даний досвід).

6. Рефлексія (узагальнення набутого досвіду, зв'язок його з тим досвідом, що вже є).

7. Ритуал «виходу» з казки»» [30, с. 4].

Н. Лавренова наголошує, що кожна казка має змогу сформувати окремі моральні норми та почуття дитини [28].

Таким чином, на основі окресленого, можемо виділити наступні методичні рекомендації щодо використання казкотерапії в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку:

1. Ретельно відбирайте казку для морального виховання, вона повинна містити проблемну ситуацію (моральний урок).

2. Обирайте казку, яка буде відповідати віковим та психологічним особливостям дітей молодшого шкільного віку.

3. В процесі застосування казки, використовуйте різноманітні вербальні та практичні методи і прийоми.

4. Пам'ятайте, що важливим є використання ілюстрацій до казок та їх обговорення.

5. Порівнюйте поведінку казкових героїв із поведінкою учнів, вказуючи на позитивні та негативні моральні орієнтири.

6. Використовуйте казку як засіб морального виховання в урочний та позаурочний час.

7. При розробці занять з морального виховання молодших школярів засобами казкотерапії, дотримуйтеся його правильної структури.

8. Спонукайте учнів до рефлексії щодо поведінки казкових персонажів та їх дій.

9. Заохочуйте учнів, якщо вони правильно сприймають норми моральної поведінки на прикладі казкових героїв.

10. Допмагайте учням у створенні казки, спрямовуйте на виконання моральних норм у її змісті.

Отже, зазначені методичні рекомендації можуть бути практично

використані вчителями початкових класів задля здійснення морального виховання учнів, засобами казкотерапії.

ВИСНОВКИ

Були розглянуті особливості використання казкотерапії як засобу формування моральних почуттів молодших школярів та емпірично досліджена її ефективність у цьому процесі.

Нами був здійснений психолого-педагогічний аналіз літератури з проблеми сутності поняття моральних почуттів особистості та надана їм загальна характеристика. Отже, моральні почуття є стійкими почуттями, які характеризують ставлення особистості до подій суспільного характеру, суспільних норм та своєї поведінки у суспільному просторі. Моральні почуття можуть мати позитивний (любов, вдячність, пошана, вдячність, гуманізм тощо) та негативний (ненависть, невдячність, зневага, невдячність, егоїзм тощо) характер. Формуватися моральні почуття особистості можуть протягом всього її життя під впливом досвіду чи спеціально організованих виховних заходів.

Ми розкрити особливості морального виховання в молодшому шкільному віці. Було встановлено, що молодший шкільний вік – це сенситивний віковий період для морального виховання. Це зумовлено окремими психічними новоутвореннями у цьому віці (саморегуляція, моральна рефлексія, зміна провідної діяльності тощо). У молодшому шкільному віці, моральне виховання відбувається у три етапи: 1) оволодіння елементарними моральними знаннями та уявленнями про суспільну моральну поведінку; 2) засвоєння суспільних моральних принципів і суспільних моральних норм; 3) трансформація власної поведінки згідно до вимог дорослих. Головними чинниками морального виховання у цьому віці вважають: вчителя, сім'ю, оточуюче соціальне середовище, однолітків.

Нами була визначена роль казкотерапії в процесі формування моральних почуттів молодших школярів. Казкотерапія – це метод, який передбачає використання казки, в процесі особистісного розвитку (педагогіка) та психологічної терапії (практична психологія). Казкотерапія є оптимальним

методом морального виховання молодших школярів. Він збагачує дітей моральними знаннями, формує моральні почуття та цінності, спонукає до правильної моральної поведінки.

Ми дослідили стан сформованості моральних якостей у молодших школярів та емпірично визначили вплив казкотерапії на процес їх формування. Для цього нами було проведене емпіричне дослідження на базі ЗПШ «Натхнення» у місті Запоріжжя. У дослідженні прийняли участь 40 респондентів – учні 2 класу. На етапі первинної діагностики було встановлено, що у респондентів експериментальної та контрольної групи переважали середні показники відповідальності (55%/60%), емоційного ставлення до моральних норм (60%) та сформованості толерантності та поняття дружби (45%/60%). На етапі повторної діагностики (після впровадження роботи з казкотерапією в процес морального виховання молодших школярів експериментальної групи), в свою чергу, ми побачили, що показники відповідальності, емоційного ставлення до моральних норм, толерантності та формування поняття «дружба» у дітей експериментальної групи – підвищилися. На контрольному етапі дослідження, у молодших школярів зазначеної групи переважали: високі показники відповідальності (65%), емоційного ставлення до моральних норм (65%) та сформованості толерантності і поняття дружби (60%).

Отже, розроблена та впроваджена система роботи з казкотерапією з дітьми експериментальної групи була розрахована на 8 занять протягом місяця. В процесі виховної роботи використовувалися вісім казок («Фарбований лис», «Цап та Баран», «Лисичка та Журавель», «Коза-дереза», «Івасик-Телесик», «Котигорошко», «Кирило Кожум'яка, «Двом помогло») та різноманітні засоби та методи (гра, бесіда, вікторина, театралізована та образотворча діяльність тощо). Також нами були розроблені методичні рекомендації щодо використання казкотерапії в процесі морального виховання дітей молодшого шкільного віку. Ми виділили 10 наступних рекомендацій вчителям та батькам молодших школярів при роботі з казкою як засобом морального виховання:

1. Ретельно відбирайте казку для морального виховання, вона повинна

містити проблемну ситуацію (моральний урок).

2. Обирайте казку, яка буде відповідати віковим та психологічним особливостям дітей молодшого шкільного віку.

3. В процесі застосування казки, використовуйте різноманітні вербальні та практичні методи і прийоми.

4. Пам'ятайте, що важливим є використання ілюстрацій до казок та їх обговорення.

5. Порівнюйте поведінку казкових героїв із поведінкою учнів, вказуючи на позитивні та негативні моральні орієнтири.

6. Використовуйте казку як засіб морального виховання в урочний та позаурочний час.

7. При розробці занять з морального виховання молодших школярів засобами казкотерапії, дотримуйтеся його правильної структури.

8. Спонукайте учнів до рефлексії щодо поведінки казкових персонажів та їх дій.

9. Заохочуйте учнів, якщо вони правильно сприймають норми моральної поведінки на прикладі казкових героїв.

10. Допмагайте учням у створенні казки, спрямовуйте на виконання моральних норм у її змісті.

За результатами здійсненого дослідження, можемо впевнено радити вчителям та батькам використовувати казкотерапію як засіб морального виховання дітей молодшого шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Islamova G. T. Methods for forming moral qualities in younger school children (research materials). *Galaxy international interdisciplinary research journal*. 2021. № 8. P. 264-274.
2. Shernazarov K. H. Spiritual and moral education of younger pupils. *International Conference on Humanity, Education and Science*. (London, December 15th 2021). London, 2021. P. 63-65.
3. VisikoKnox-Johnson L. The Positive Impacts of Fairy Tales for Children. *University of Hawai'i at Hilo*. 2016. № 14. P. 77-81.
4. Алексеєва Ю. А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. Психодіагностика дітей та підлітків : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.
5. Бараницька О. П. Моральне виховання молодших школярів. URL: <https://vseosvita.ua/library/moralne-vihovanna-molodshih-skolariv-176513.html> (дата звернення: 25.07.2023)
6. Басюк Н. А. Моральне виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: погляди класиків і практика сьогодення. *Інклюзія в умовах професійної (професійно-технічної) освіти*. 2019. № 4. С. 58-67.
7. Басюк Н. Українська народна казка у вихованні моральних почуттів молодших школярів. *Вісник Львівського університету*. 2017. № 22. С. 182-186.
8. Басюк Н. А. Формування моральних почуттів у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія. Житомир : ФОП О. О. Євенок, 2022. 328с.
9. Батарейна І. О. Проблеми морального виховання учнів початкових шкіл України на сучасному етапі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. 2019. № 4. С. 196-200.
10. Бех І. Д. Виховання особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2018. 848 с.

11. Беленька Г., Васильєва С. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія. Харків: Друкарня Мадрид, 2015. 330 с.

12. Бурчик О. В. Групова казкотерапія в особистісно орієнтованому вихованні дітей. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1376/1/05bovovd.pdf> (дата звернення: 31.07.2023)

13. Бутенко О. Г., Рябошапка О. В. Моральне виховання молодших школярів: педагогіка партнерства в новій українській школі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 17. С. 42-45.

14. Вашуленко О. Емоційно-ціннісна складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/10114/1/Вашуленко%20О.В.%20Емоційно-ціннісна%20складова.pdf> (дата звернення: 20.07.2023)

15. Гринькова Н. М. Вікові аспекти морального виховання молодших школярів: ретроспективний аналіз. *Інноватика в педагогіці*. 2018. № 7. С. 74-81.

16. Данилюк І. В., Зольнікова С. В. Казкотерапія як метод психологічного впливу на особистість. *Psychological journal*. 2019. № 6. С. 161-173.

17. Державний стандарт початкової освіти URL: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>. (дата звернення 22. 07.2023).

18. Довженко Т. О., Небитова І. О. Духовно-моральне виховання молодших школярів у контексті Нової української школи (НУШ). URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e5fb8cff-9f1a-4d2f-a1da-78140c9d1de1/content> (дата звернення: 25.07.2023)

19. Дубровська Л., Дешко О. О. Формування моральних якостей молодших школярів: теоретичний аспект. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2017. № 3. С. 69-74.

20. Карповець У. Формування моральних цінностей у молодших школярів засобами казки. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/199237436.pdf> (дата

звернення: 31.07.2023)

21. Качуровська Я. Українська народна казка як засіб морального виховання молодших школярів. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/24377/1/3.PDF> (дата звернення: 20.07.2023)

22. Коваленко А. Формування моральних почуттів у дітей молодшого шкільного віку. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/2014-rik/konferentsiia-24-25-veresnia-2015-roku/sektsiia-2/3833-formuvannya-moralnykh-pochuttiv-u-ditey-molodshoho-shkilnoho-viku> (дата звернення: 20.07.2023)

23. Колногузенко А. Педагогічні можливості казки щодо формування особистісного ставлення молодших школярів до категорій духовності та моральності. *ЛЮГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 4. С. 88-90.

24. Колобич О. П. Загальна психологія : навч. посіб. Львів : Растр7, 2018. 172 с.

25. Концепція «Нова українська школа». Схвалено рішенням колегії МОН України від 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення 22.07.2023)

26. Кошмелюк Л. Використання казки у моральному вихованні молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Вінниця, 3 березня 2020 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. № 9. С. 383-384.

27. Кулакова Л. М., Кулаков Р. С. Психологічні прийоми формування моральних цінностей у молодших школярів в процесі позаурочної діяльності. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. № 11. С. 81-86.

28. Лавренова Н. М. URL: http://dspace-s.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5391/1/Fairy_tale_as_an_effective_tool_to_enrich_the_moral_experience_of_preschool_and_primary_school_children.pdf (дата звернення: 31.07.2023)

29. Лохвицька Л. В. Скарбниця моралі : програма з морального виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 24 с.

30. Матвейко О., Дідух І. Застосування методу казкотерапії з дітьми молодшого шкільного віку. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 4. С. 1-5.

31. Мілярчук Н. Народна казка як засіб морального виховання молодшого школяра. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти*. 2017. № 3. 292 с.

32. Михальчук О. О. Теоретичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету*. 2018. № 10. С. 59-65.

33. Мкртічян О. А. Дослідження проблеми морального виховання дошкільнят у педагогічній теорії. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3f6b295f-a123-465f-bc00-513f5925d76b/content> (дата звернення: 20.07.2023)

34. Москаленко Ю. Філософські засади проблеми моральнодуховного становлення особистості. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 10. С. 93-94.

35. Музичук О. О. Казка як засіб розвитку особистісних цінностей молодших школярів. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 17. С. 317-327.

36. Павелків Р. В. Структура, зміст та детермінанти морального розвитку особистості: ретроспекція та перспективи. *Інноватика у вихованні*. 2015. № 1. С. 24-38.

37. Павелків Р. В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. № 8. С. 5-10.

38. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19> (дата звернення: 22.07.2023)

39. Рябошапка О. В. Психолого-педагогічні передумови здійснення морального виховання старших дошкільників. *Perspektywy rozwoju organizacji w świetle paradygmatów zarządzania i finansów*. 2017. № 13. С. 185–190.

40. Сахно Н. О. Трансформація педагогічних ідей В. О. Сухомлинського про казку як засіб формування інтелектуальних здібностей і моральних почуттів

у старших дошкільників і молодших школярів. *Multidisciplinary academic notes. Science research and practice : The XXIV International Scientific and Practical Conference (Madrid, Spain, June 21-24, 2022)*. Madrid, 2022. С. 411-415.

41. Семіна Л. І. Вчимося діалогу: толерантність». *Родина та школа*. 2015 № 11. С. 56-65.

42. Стрілецька К. А. Казкотерапія як метод формування моральних якостей молодших школярів. *Інноватика у вихованні*. 2016. № 3. С. 295-302.

43. Телятник Л. Казка як засіб виховання молодших школярів. URL: <https://library.vspu.net/jspui/bitstream/123456789/3236/1/Казка%20як%20засіб%20виховання%20молодших%20школярів.pdf> (дата звернення: 31.07.2023)

44. Ткачук Д. Особливості морального виховання молодших школярів. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3131/Особливості%20морального%20виховання%20молодших%20школярів.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.07.2023)

45. Тугай В. М. Моральне виховання молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2015/41/62.pdf> (дата звернення: 25.07.2023)

46. Турчин М. Я. Сутність моральних почуттів як регулятивних механізмів життєдіяльності людини. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2017. № 1. С. 118-121.

47. Хараджи М. Казкотерапія як один з методів корекційно-розвивальної роботи. URL: <http://ephsheir.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/4354/%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20.pdf?sequence=1> (дата звернення: 31.07.2023)

48. Цілінко І. О. Вплив мистецтва на моральні почуття особистості / І. О. Цілінко. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2019. № 9. С. 135-143.

49. Цілінко І. О. Сутність та специфіка моральних почуттів особистості. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/4186/Цілінко_сутність%

20та%20специфіка%20моральних%20почуттів%20особистості.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.07.2023)

50. Черепаня Н. І. Казка як засіб формування моральних почуттів у дітей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2020. № 91. С. 36-42.

51. Чорна К. І. Основні компоненти виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/7836/1/Чорна.pdf> (дата звернення: 20.07.2023)

52. Шумик Р. М. Моральне виховання молодших школярів як педагогічна проблема. URL: <https://jron.donnu.edu.ua/article/view/10754> (дата звернення: 25.07.2023)

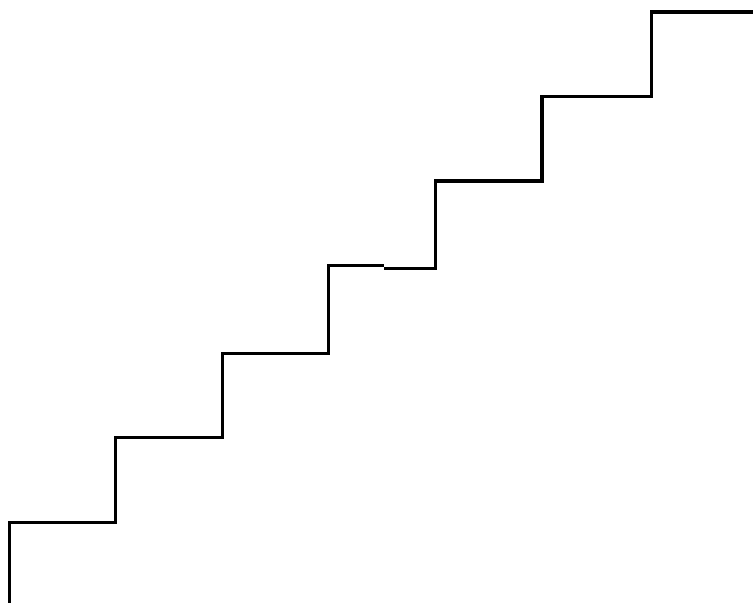
53. Щур В. Г. Методика «Сходинок». URL:https://infourok.ru/metodika_lesenka_avtor_v.g.schur-374167.htm (дата звернення: 02.09.2023)

ДОДАТКИ

Додаток А

Стимульний матеріал до методики «Самооцінка відповідальності»

(В. Щур)

Додаток Б

Стимульний матеріал до методики «Сюжетні картинки» (Г. Урунтаєва)

Додаток В
Стимульний матеріал до методики «Обери собі партнера для гри»
(Л. Семіна)

Етап 1

Етап 2

